

2019-01

jaargang 50
nummer 01
februari 2019

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

IN DIT NUMMER ONDER MEER

DNA modificatie en CRISPR-Cas
Religie werkverschaffing religieuze leiders
Praat eens met een mensaap

PC-spel zet aan tot vrijdenken
Kerstverhaal: "Wunderkitsch und -rummel"
Scheppingsverhaal gelijk aan 'platte aarde'

De Haagse Verlichtingsborrel

is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vriendenkers, atheïsten, humanisten, skeptici en andere belangstellenden.

Café Van Beek, Turfmarkt 6, 2511 CA Den Haag
elke tweede maandag van de maand
20:00-22:00 u. inloop vanaf 19:30 u.
kosten €3,00
drankjes voor eigen rekening

Kijk altijd op de website <http://verlichtingsborrel.org> voor de actuele informatie.

Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

Verlichtingsborrel in Café Van Beek in Den Haag op 14 jan. 2019, met v.l.n.r. van de organisatie Lex Sip, Saskia Spigt en Frank Müller; geheel rechts de spreker van die avond, Bart Klink van de website De Atheïst; hij sprak over wetenschap en geloof. Foto: René van Elst

COVER

Voorzijde: De redactie van De Vrijdenker in Oudaen te Utrecht, 28 okt. 2018; v.l.n.r. René van Elst, Thomas Spickmann, Raymond van Es, Els Geuzebroek, Anton van Hooff, Sicco Polders, Maarten Gorter. Foto: René van Elst.

Achterzijde

Boven: Schaatsbaan bij het Rijksmuseum, dec. 2018, foto René van Elst
Onder: Beleidsvergadering in het CS Amsterdam 13 januari 2019, Thomas Spickmann, Stanley Bakker, Jaap van Dijk, Anton van Hooff, Raymond van Es, Jacques Honkoop, Leon Korteweg, Fabian van Langevelde. Foto: René van Elst (daarom niet zichtbaar).

Bezoek onze
website
devrijgedachte.nl

Bezoek onze
Facebook-pagina
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

jaargang 50 • nummer 01 • februari 2019

INHOUD

Item	Auteur(s)	Pagina
• Colofon De Vrijdenker / Informatie De Vrije Gedachte	<i>Redactie / Bestuur</i>	2
• Voor God spelen (2)	<i>Sicco Polders</i>	3
• Is God een grote vraag?	<i>Jan Willen Nienhuys</i>	6
• De menselijkheid van Koko de gorillavrouw	<i>Frans Couwenbergh</i>	9
• Terug naar het oude Griekenland	<i>Maarten Gorter</i>	12
• Bedenkingen bij het kerstverhaal	<i>René van Elst</i>	15
• Overleven in een dictatuur	<i>Thomas Spickmann</i>	18
• De Godmachine	<i>Jan Willem Nienhuys</i>	20
• God is genderneutraal	<i>Bart Collard</i>	23
• Meer bedenkingen bij het kerstverhaal	<i>René van Elst</i>	25
• Zo maar wat vrije gedachten	<i>Gerard Elferink</i>	27
• De auteurs van dit nummer / Aanwijzingen voor auteurs	<i>Redactie</i>	28

Van de Redactie

Tot onze spijt heeft collega Els Geuzebroek besloten, om persoonlijke redenen, om haar redacteurszetel beschikbaar te stellen.

Wij danken haar hartelijk voor de waardevolle bijdragen die zij aan ons werk heeft geleverd.

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25 jaar, profiteer dan van ons aanbod. Als je je aanmeldt als nieuw lid dan krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen

€ 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers!

Meld je aan op de site www.devrijgedachte.nl of via info@devrijgedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

COLOFON De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar
verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de
vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte.

Redactie:

René van Elst – eindredactie
Raymond van Es – hoofdredactie
Maarten Gorter
Anton van Hooff
Sicco Polders
Thomas Spickmann

Opmaak:

Jaap van Dijk

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch
Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek,
Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: redactie@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— p.j.
- Abonnement € 36,— p.j.
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)
met abonnement € 30,— p.j.
Zie ook de aanbieding op pag. 1!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op
het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b.
digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

Disclaimer:

*De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door
auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of
gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De
Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De
inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de
verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.*

INFORMATIE De Vrije Gedachte

**De vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte**
is opgericht in 1856
onder de naam **De Dageraad.**

Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter
Jacques Honkoop – penningmeester /
vice-voorzitter
Leon Korteweg
Dik Kruithof – secretaris
Fabian van Langevelde

Kruithof - Honkoop - Korteweg - Van Langevelde - Bakker

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch
Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek,
Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: info@devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie het nevenstaand Colofon van dit blad.

Internet:

- **Website:**
devrijegedachte.nl
- **YouTube-kanaal:**
www.youtube.com/channel/UCGBnWeBAI4MF2n9OnyQqzLw
- **Facebook-pagina:**
<https://www.facebook.com/DeVrijeGedachte>

Voor God spelen (2)

Sicco Polders

Jezus beweerde het levende brood te zijn dat uit de hemel was neergedaald: “zo iemand van dit brood eet, die zal in der eeuwigheid leven.” Op diens veertigjarige leeftijd verscheen aan Mohammed de engel Gabriël met het woord Gods. Twee voorbeelden van zelfverklaarde profeten die zichzelf erg serieus namen. Zij kenden Gods bedoeling en zouden de mens de juiste weg wijzen. Is de wereld er beter op geworden? Laten we God en zijn megalomane discipelen maar negeren en het heft in eigen hand nemen. Het is tijd om zelf voor God te spelen. In de vorige *Voor God spelen* pleitte ik voor een waardige, zelfgekozen dood; ditmaal voor het voorkómen van een slecht leven. We kunnen tijdens het prille, embryonale stadium van het leven ingrijpen om een naar alle waarschijnlijkheid miserabel leven te voorkomen. Mogen we dat doen?

Afbeelding uit 1307 van Mohammed met de aartsengel Gabriël

Feiten

Eerst wat feiten. Er zijn in Nederland ca. 1400 mensen met de ziekte van Huntington, een erfelijke, progressieve hersenaandoening. Na het optreden van de eerste klachten leven zij gemiddeld nog 17 jaar. Hoe jonger ze zijn, hoe korter de levensverwachting. De klachten beginnen vaak met rusteloosheid en het maken van kleine onwillekeurige bewegingen. Soms gaat dit gepaard met concentratieproblemen en later ook depressie. Op den duur ontstaan er slik- en spraakproblemen en ook de psychische symptomen worden ernstiger. Ten slotte kunnen deze patiënten veelal niet meer lopen en praten, zijn ze zich niet meer bewust van de omgeving en zijn ze volledig afhankelijk van zorg. Eveneens worden er jaarlijks tientallen baby's geboren met een ernstige spierziekte, zoals de ziekte van Duchenne. Duchenne heeft een zeer progressief ziekteverloop: de bijna altijd mannelijke patiënten zijn soms pas tien en dan al tot een rolstoel veroordeeld. Ze hebben een lage levensverwachting, vaak worden ze niet ouder dan 40.

Twee voorbeelden van ongeneeslijke, erfelijke ziektes, waarvan er helaas meerdere zijn. Gelukkig zijn ze zeldzaam, maar bij elkaar genomen gaat het om duizenden mensen die ernstig tot zeer ernstig lijden en op vaak jonge leeftijd doodgaan. Er wordt onderzoek gedaan naar medicijnen maar dat is tijdrovend en duur.

De oorzaak van de ziektes zit in het DNA van de patiënten.

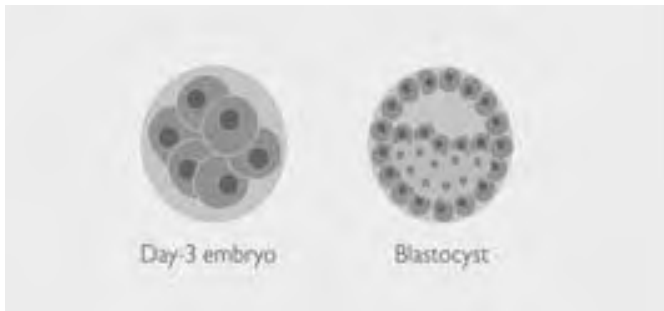

Er is sprake van een verstoring van de genetische opmaak. Tegenwoordig is het mogelijk DNA te modificeren en de genetische opmaak te veranderen, door bijvoorbeeld CRISPR-Cas. Dit is een relatief goedkope techniek waarmee een genoom naar wens kan worden vervormd. We kunnen er genen mee uitzetten, repareren, wegnippen of toevoegen. Wereldwijd wordt het gebruikt om veranderingen aan te brengen in het erfelijk materiaal van dieren, planten en micro-organismen. Het is nog nooit toegepast bij mensen. Het zou dan als volgt gaan: blijkt tijdens de zwangerschap een van de ouders drager van een genetisch defect dan is er een groot risico dat het wordt doorgegeven aan het kind. Door genetische modificatie kan het genoom van het toekomstige kind gericht worden aangepast. Er zal een bevruchting buiten het lichaam moeten plaatsvinden en vervolgens moet het embryo, dat het gen heeft, worden gemodificeerd en teruggeplaatst in de baarmoeder. Het gaat om het veranderen van een defect gen van een embryo, niet om het louter constateren van de aanwezigheid ervan. Pre-implantatie Genetische Diagnostiek (PGD) wordt namelijk wel al toegepast bij onder andere de ziekte van Duchenne, maar ook bij erfelijke borstkanker.

Speciaal voor onderzoek gekweekte embryo's

De CRISPR-Cas techniek is nog niet genoeg ontwikkeld om toe te passen bij menselijke embryo's. Het is vanzelfsprekend dat zij veilig moet zijn, zonder nadelige gevolgen voor de ontwikkeling van het embryo. Daarvoor is veel onderzoek nodig en een van de mogelijkheden is daar speciaal gekweekte embryo's voor te gebruiken. Dat is nu verboden. Mijn eerste stelling is dat het speciaal kweken van embryo's voor onderzoek niet moreel verwerpelijk is. En vervolgens wil ik aantonen dat genmodificatie wenselijk is.

In 2017 adviseerde de Gezondheidsraad het verbod op onderzoek met speciaal daarvoor gekweekte embryo's op te heffen. Voor de goede orde: in bijvoorbeeld Zweden, Japan en de Verenigde Staten zijn kweekembryo's niet verboden en in Groot-Brittannië wordt het al meer dan twintig jaar toegestaan. Voormalig Minister Edith Schippers wilde bepaalde uitzonderingen op het verbod, maar de huidige regering

– met onder meer de ChristenUnie – heeft anders besloten. Kweekembryo's worden vooralsnog niet toegestaan. Dit frustriert de kinderwens van dragers van ongeneeslijke, erfelijke ziektes, belemmert het onderzoek naar deze ziektes, en verhindert dat ze kunnen worden uitgeledeerd, met als gevolg dat er ook de komende jaren honderden baby's worden geboren met Huntington en Duchenne. Onder meer omdat de ChristenUnie stelt, bij monde van Tweede Kamerlid Carla Dik-Faber, dat "...het instrumenteel gebruik van embryo's indruist tegen de menselijke waardigheid. Het doel rechtvaardigt niet alle middelen." Menselijke waardigheid is een nogal breed begrip, maar één manier ter invulling ervan is de beschermwaardigheid van het leven te bepalen, in dit geval van een embryo. Voor de ChristenUnie geniet een embryo volledige beschermwaardigheid en heeft het een belang, namelijk niet louter instrumenteel te worden gebruikt. Mijns inziens kent het menselijk leven echter gradaties en daarmee heeft een mens ook een graduele morele status. Een embryo van nog geen veertien dagen is nog geen mens, heeft nog geen morele status, derhalve geen belangen en bijkomende rechten.

Een voorbeeld van deze zienswijze is de voortplantingstechniek in-vitrofertilisatie (IVF). Hierbij worden de niet gebruikte embryo's ingevroren voor een volgende poging. Maar de embryo's van slechte kwaliteit worden vernietigd of gebruikt voor wetenschappelijk onderzoek. Met andere woorden, van een zogeheten rest-embryo worden de belangen afgewogen tegen andere belangen, namelijk die van de onvruchtbare vrouw. Wat verschilt dit van het instrumentele gebruik van onderzoeksembryo's? Nu het is toegestaan dat embryo's worden gebruikt met als doel een kinderwens, zou het dan ook niet moeten worden toegestaan dat embryo's worden gebruikt ten gunste van toekomstige zieken en gehandicapten? Zeker omdat met gekweekte embryo's onderzoek gedaan kan worden dat niet mogelijk is met embryo's die door traditionele ivf-technieken tot stand zijn gekomen. We zouden daarmee recht doen aan de fundamentele waarde van het verzachten en/of voorkomen van menselijk leed. Maar goed, de CU zal ook wel tegen IVF zijn. Waarmee ze mensen met een sterke kinderwens die niet via de natuurlijke weg zwanger kunnen raken, in de kou laten staan. Dat heet christelijke barmhartigheid.

De CU, en velen met hen, vergeten dat respect voor iets, bijvoorbeeld een embryo, niet per se betekent dat we het niet mogen gebruiken als bron voor een doel dat we belangrijk vinden, indien er zwaarwegende argumenten zijn voor dat gebruik. Het voorkomen van ernstige ziektes en dus ernstig lijden lijkt me zo een goede reden. Trouwens, diegenen die niet geloven in een graduele beschermwaardigheid van de mens, zij die ervan uitgaan dat een al geboren kind evenveel morele status heeft als een klompje cellen omdat het een

potentieel mens is; hoe rechtvaardigen die de natuurlijke voortplanting? Vele 'potentiële' mensen gaan verloren tijdens de poging er ten minste één over te houden. En mogen Nederlandse onderzoekers de uitkomsten van onderzoek gedaan in landen met ruimere wetgeving nu wel gebruiken? Zou dat niet hypocriet zijn omdat het onderzoek om morele redenen hier niet is toegestaan? Vragen die ik graag zou willen voorleggen aan de voorzitter van de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP), Kees van der Staaij, een fel tegenstander van een ruimere embryowet. Ondanks "...de goede bedoelingen van de wetenschappers" noemt hij het onderzoek met embryo's "knutselen" en voegt daaraan toe: "Embryo's zijn mensen. Die 'kweek' je niet, en al helemaal niet om er experimenten mee uit te voeren." Naast dat embryo's nog geen mensen zijn, evenmin als een eikel een eik is, biedt van der Staaij geen enkele ruimte om te discussiëren op basis van argumenten. Het is voor hem en zijn achterban nooit toegestaan te interveniëren in Gods schepping. 'Experimenten', 'kweken'; dat kan niet anders dan doodende wetenschap zijn met verdachte eugenetische trekjes.

Genmodificatie

Behalve het kweken van embryo's voor onderzoek is het de vraag of het moreel aanvaardbaar is embryo's genetisch te modificeren ter voorkoming van ziektes.

De genoemde CRISPR-Cas technologie maakt dat straks namelijk mogelijk. Ik denk dat het een goede ontwikkeling zou zijn. Zeker als de resultaten beter zouden zijn dan bij de nu gebruikte technologie van PGD. Hierbij worden de embryo's uitgezocht en teruggeplaatst die geen drager zijn van de ziekte. De kans is dan groot dat er een kind zonder genetische ziekte wordt geboren. Indien het echter mogelijk zou zijn een embryo te modificeren en de kans op zwangerschap zou stijgen (bij PGD is dat 25%) en, belangrijker, het kind is gegarandeerd geen drager van de ziekte, is dat een verbetering. Sowieso zijn PGD en genetische modificatie goede ontwikkelingen vanuit het perspectief van graduele morele status van personen. Het embryo heeft een lagere status dan die van een foetus. Het is dan beter in een vroeg stadium te voorkomen dat het kind ongeneeslijk ziek wordt dan dat het later wordt geaborteerd. Ik weet het, dat is geen steekhoudend argument tegenover veel christenen, die zijn immers ook tegen abortus. Vraag is dan wel of ze daar goede argumenten voor hebben.

En hoe zit het met de toestemming van het embryo voor modificatie, daaraan wordt niets gevraagd. Maar een embryo is nog geen autonoom persoon met zelfbeschikkingsrecht, het is nog niet mentaal capabel. Daarnaast is er de Centrale Commissie Mensgebonden Onderzoek. Elk voorstel moet aan hen worden

voorgelegd. Zij toetsen het belang van het onderzoek en bekijken of er geen andere opties zijn. En modificatie mag alleen bij zwaarwegende redenen, zoals het voorkomen van een ernstige, ongeneeslijke ziekte.

Of zoals minister Schippers het toentertijd formuleerde: alleen in gevallen met directe klinische relevantie.

Maar als we genen modificeren, bestaat er dan geen kans dat we met al die kennis gaan proberen een perfect mens te creëren? Een reële zorg, want wat de mens ontdekt wil hij gebruiken, en zijn intenties en doelen zijn niet altijd goed. Toch blijkt dat volgens de cijfers van de Commissie Genetische Modificatie de huidige praktijk van PGD niet heeft geleid tot een hellend vlak. Evenmin heeft de instrumentalisering van embryo's een andere houding veroorzaakt ten opzichte van kwetsbare groepen, zoals gehandicapten, ouderen of wilsonbekwamen. Zij genieten nog steeds volledige beschermwaardigheid; IVF, PDG of andere nieuwe technologieën hebben daar niets aan veranderd.

Daarnaast is het verbeteren van fysieke of mentale eigenschappen, waarbij er sprake is van meerdere genetische aanpassingen, dermate gecompliceerd dat veel deskundigen twijfelen of het ooit wel mogelijk zal zijn intelligentie of bijvoorbeeld atletisch vermogen exact te bepalen. Dat er regels moeten zijn die de wetenschappers binnen de gewenste paden houden, is evident. Maar uit angst voor een dystopisch scenario, gevoed door een verwerpelijke eugenetische geschiedenis en sensatiebeluste media, een ontwikkeling tegenhouden die voor velen de kwaliteit van leven enorm verbetert, is niet de weg die we moeten bewandelen.

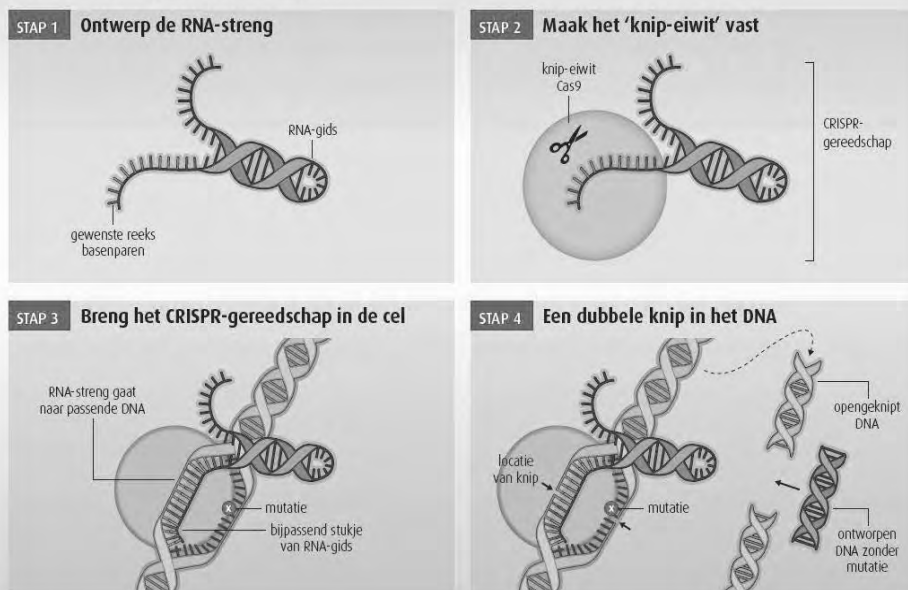
God bestaat niet. Maar in het zeer onwaarschijnlijke geval dat hij wel bestaat,

ons heeft geschapen en nog steeds aan de touwtjes trekt, maakt hij er blijkbaar een puinhoop van. Het menselijk lijden ten gevolge van genetische defecten is groot. Is het niet aan ons de steken die hij heeft laten vallen te repareren? Het is geen hoogmoed om zijn werk te verbeteren maar onze plicht. Daar waar de almachtige blijkbaar het lijden niet kan verminderen, behoren wij te doen wat binnen onze mogelijkheden ligt om zodoende onze toekomstige medemens te behoeden voor grote ellende. Wie kan daar tegen zijn? U raadt het al.

-
- 1 Het Nieuwe Testament Johannes 6:51
 - 2 En er zijn zo'n 7000 mensen met het risico het te krijgen.
 - 3 Desoxyribonucleïnezuur
 - 4 Clustered Regularly Interspaced Short Palindromic Repeats
Cas is een enzym dat het uitvoert.
 - 5 De volledige techniek valt in dit korte artikel niet uit te leggen maar wordt goed uitgelegd op <https://dekennisvannu.nl/site/artikel/Wat-is-CRISPR-Cas-en-waarom-is-het-revolutionair/8016>
 - 6 Het gaat om een blastocyst, het voorstadium van een embryo. Na 14 dagen is er sprake van een embryo en het is niet toegestaan embryo's langer dan 14 dagen buiten de baarmoeder te houden.
 - 7 Het feit dat elke grens arbitrair is hoeft niet te betekenen dat we dan maar geen grens aangeven. Rijbevoegdheid is ook een arbitraire grens. Niet precies kunnen bepalen wanneer een iemand rijbevoegd is, betekent niet dat we alle kinderen achter het stuur moeten toelaten of juist nooit moeten laten rijden. Het kan nog steeds zo zijn dat de ene grens beter valt te verdedigen dan de andere grens. Grenzen kunnen veranderen, zeker op basis van veranderende waarden en inzichten maar laten we wel kiezen voor de best beargumenteerde.

Hoe werkt het CRISPR-gereedschap precies?

In de natuur gebruiken bacteriën CRISPR in hun afweersysteem om aanvallende virussen kapot te maken. Wetenschappers hebben dit wapen omgebouwd tot een gereedschap voor het wijzigen van genen. Sinds een paar jaar is dit gereedschap betaalbaar en dus breed inzetbaar voor onderzoekers wereldwijd. De CRISPR-tool brengt momenteel het onderzoek naar erfelijke ziekten en kanker in een stroomversnelling. Maar hoe werkt het precies?

Is God een Grote vraag ?

Jan Willem Nienhuys

Stephen Hawking schreef *A Brief History of Time: From the Big Bang to Black Holes* in 1988 (vertaald als *Het Heelal: Verleden en toekomst van ruimte en tijd*) en besloot dat boek met 'dan kennen we de geest van God' (*the mind of God*, in het Engels). Het woordje 'dan' sloeg op de paradijselijke toestand dat er een theorie van alles zou zijn. Hawking zelf dacht dat dit ene zinnetje de verkoop van zijn boek had verdubbeld, wat dan de halvering van de verkoop door het vermelden van één formule ($E = mc^2$) zou compenseren.

Zijn nieuwe boek *Brief Answers to the Big Questions* (vertaald als *De antwoorden op de grote vragen*, 2018) is in de vorige *Vrijdenker* (2018-10) besproken door Enno Nuy. Hawking begint met de vraag 'Bestaat er een God?' Het is commercieel natuurlijk heel verstandig om met die vraag te beginnen, maar het antwoord dat Hawking op die vraag geeft is noch *brief* (kort), noch correct.

Wat onze maatschappij onder God verstaat, is tamelijk bekend. Hawking weet veel van natuurkunde maar valt meteen in de valkuil die de dominante religies van de landen ten westen van India hebben geschapen: 'Godsdienst was een vroege poging om vragen te beantwoorden die we allemaal stellen: waarom zijn we hier, waar komen we vandaan?' (pagina 53). Hij vervolgt met de suggestie dat geloof in het bovennatuurlijke diende ter verklaring van angstaanjagende natuurverschijnselen.

Aristarchus

Ik bestrijd dit. Zelfs nu nog zijn gewone mensen nauwelijks geïnteresseerd in 'natuurverschijnselen' of in de vraag 'waar komen we vandaan'? Hawking bespreekt een Griekse denker (Aristarchus) die nadacht over de structuur van het heelal, en daar ook een boek over geschreven had. Dat boek kennen we alleen maar omdat Archimedes erover schrijft in een verhandeling over een manier om grote getallen te noteren. Archimedes wilde namelijk laten zien dat het allergrootste praktische getal, namelijk het volume van het universum, uitgedrukt als veelvoud van het volume van de kleinste korrel zand, met zijn systeem kon worden genoteerd. Hij had de theorie van Aristarchus nodig voor het volume van het heelal. Met andere woorden: Aristarchus genoot zo weinig belangstelling dat we zijn werk slechts kennen omdat het toevallig als zijspoor werd gebruikt in een boekje dat er niets mee te maken had. Als verklaring van natuurverschijnselen echt zo'n diep-menselijke aandrang is en was, waarom was er dan zo lang nauwelijks wetenschap, en waarom worden mededelingen van moderne wetenschappers dan zo makkelijk terzijde geschoven?

De samenzweringstheorie van religie

Religie ontstaat als antwoord op grote vragen zoals: waarom sterft mijn kind, waarom word ik ziek, waarom mislukt de oogst, waar haal ik morgen eten vandaan? De menselijke geest zit zo in elkaar dat het eerste antwoord

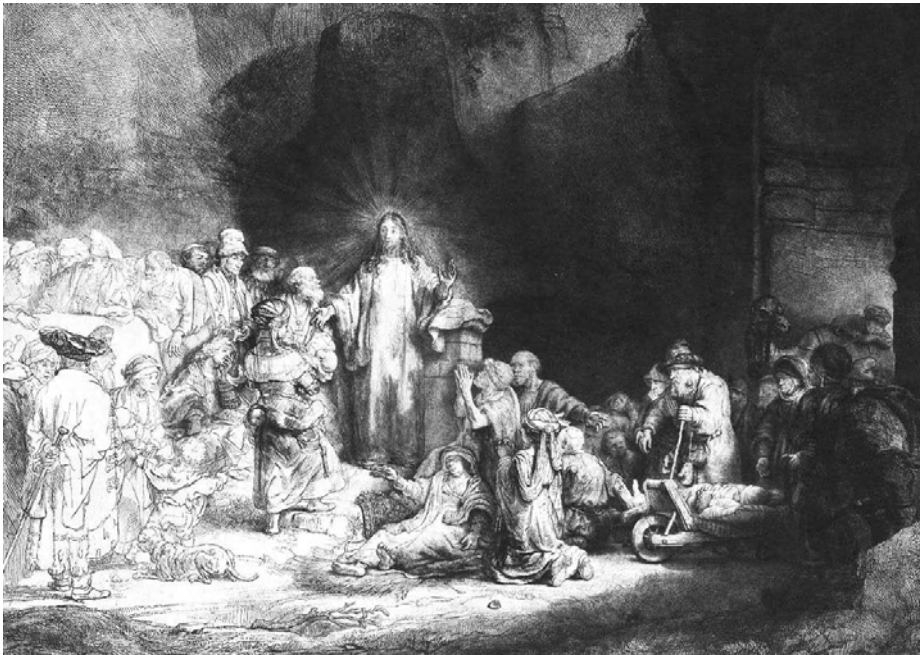
op vrijwel alle vragen naar een oorzaak luidt dat dit de actie is van een mens. De menselijke maatschappij wordt voortdurend bedreigd door klaplopers en oplichters die wel de voordelen van samenwerking willen plukken, maar daar zelf weinig voor willen doen. Een bijzonder soort oplichter is de 'zorgverlener' die te hulp schiet bij leed veroorzaakt door onzichtbare mensen. Die weet waardoor de overleden maar nog als geest rondzwevende voorouders zich beledigd voelen en hoe wispelturige goden gunstig moeten worden gestemd. Dit weet Hawking ook wel, want op pagina 123, in het hoofdstuk 'Kunnen wij de toekomst voorspellen' noemt hij deze situatie, alleen buigt hij die meteen om naar het voorspellen van natuurverschijnselen.

Zulke sjamanen die pretenderen contact met overledenen te kunnen leggen, zijn er nog steeds, ze heten mediums en hebben een grote klantenkring. De mediums van weleer breidden hun waardeloze diensten uit met tempels en rituelen en heilige boeken en allerlei voorschriften, allemaal om de gelovigen emotioneel aan zich te binden en te zorgen dat ze oprecht geloven. Ze moeten veel moeite doen om niet als oplichter ontmaskerd te worden, en net als de meer succesvolle oplichters moeten ze om te beginnen oprecht in hun eigen onzin geloven. Je zou dit de samenzwerings-theorie van religie kunnen noemen, behalve dan dat echte samenzweersders meestal wel weten dat ze iets doen dat maar beter geheim kan blijven.

De abrahamitische religies

De joodse religie begon te bloeien nadat de Makkabese opstand (ca. 160 v.o.j.) tegen de Seleuciden gewonnen was en de overwinnaars hun grondgebied uitbreidden en alle bewoners dwongen hun religie aan te nemen. In die tijd is de fictieve geschiedenis geschreven waarin God aan Abraham een stuk grond beloofde, toevallig juist het gebied dat de Makkabeeën hadden veroverd, en dat veel later ook een machtig koninkrijk onder David en Salomo zou zijn geweest. Onderdeel van die fictieve geschiedenis was dat verklaard moest worden waarom het na Abraham zo lang duurde en waarom dat verzonnen rijk van David teloor ging. Het algemene antwoord op die 'grote vragen' was: ellende is de straf voor ongehoorzaamheid aan God, en als je nou maar precies doet wat wij zeggen dat Hij wil, komt het allemaal weer goed.

Rond het begin van onze jaartelling wemelde het in Palestina van de religieuze predikers. Dat waren in feite opstandelingen tegen het gezag van de Romeinen die inmiddels de baas waren geworden en tegen de macht van rijke landeigenaren. De opstandelingen waren een soort gele hesjes avant la lettre, en doorgaans behoorlijk gewelddadig. De volgelingen van een van de minder gewelddadige predikers vormden na diens executie op beschuldiging van rebellie een zelfhulpgroep. Een zekere Paulus en anderen maakten van deze zelfhulpgroep een compleet nieuwe godsdienst, door

De predikende Christus, 'Honderd gulden prent' van Rembrandt van Rijn

een groot aantal toentertijd populaire religieuze ideeën toe te voegen. Toen deze beweging zo'n drie eeuwen later politieke macht kreeg, werd deze godsdienst dwingend voorgeschreven

Deze religie kreeg vele malen te maken met een reactie op zowel verkalking als machtsmisbruik van de religieuze leiders. Driemaal had die reactie succes. De eerste keer was rond 622, toen ene Mohammed met een drastische versimpeling kwam. Die was ook zo verstandig om meteen met een heilig boek te komen, in plaats van het ontstaan van heilige geschriften gedurende enkele eeuwen over te laten aan het toeval. Ook speelde hij het klaar de religie van meet af aan met politieke macht te verbinden (volgens mij de diepere oorzaak van het telkens weer opblazende islamitische geweld). De tweede keer was in 1054, toen de oosterse kerk zich afscheidde, en de derde keer was toen vanaf 1517 alweer een vereenvoudiging werd voorgesteld. Misschien kun je moderne fundamentalisten en pinkstergemeenten als weer een dergelijke vernieuwing opvatten.

Een oorzaak van alles

Een van de ideetjes die al vroeg opgeld deden, is dat God de baas is van alles, een voor de hand liggend idee als je zelf uitgebreide politieke macht hebt. Dit is in de christelijke theologie verbonden met het filosofische idee dat er een soort oorzaak, een *primum movens*, is van alles. Dat filosofische idee bestaat al bij Aristoteles en sinds de tijd van Thomas van Aquino is dat een standaardonderdeel geworden van de christelijke geloofsleer. In feite schemert ook bij Paulus (Romeinen 1:20) de opvatting door dat het bestaan van God en van zijn eeuwige kracht sedert de schepping der wereld rationeel valt in te zien. Dat is bij wijze van sprake gewoon van Aristoteles overgenomen.

Maar is die oeroorzaak ook de God die Abraham een land voor zijn nazaten beloofde, en die zijn zoon mens liet worden om te zorgen dat alle mensen naar de hemel konden, en die misschien ook wel de engel Gabriël

opdracht gaf om de Koran aan Mohammed te dicteren, en die nog steeds al dan niet op verzoek ingrijpt in menselijke gebeurtenissen en die behoorlijk licht op de tenen getrapt is en die ook prijs stelt op uitvoerige eerbewijzen door mensen en die zich intensief bemoeit met de menselijke seks? En die Jezus heeft doen opstaan uit de doden? Als dat laatste niet zou kloppen, dan kan het hele geloof met of zonder oeroorzaak op de schroothoop. Dat zegt diezelfde Paulus in 1 Corinthiërs 15:14.

In elk geval is de dominante religie van onze streken erin geslaagd om die hypothetische eerste oorzaak te annexeren, zoals ze ook het idee van fatsoenlijk gedrag (niet moorden, stelen en bedriegen om maar eens wat te noemen) voorstelt als een uitvinding van de christelijke religie.

Als iemand zich overweldigd voelt door de aanblik van een sterrenhemel of door het besef van veel minder te weten dan er te weten valt, of door een andere extatische ervaring, dan wordt dat ook geannexeerd.

Een valkuil voor critici

Het is treurig dat grote en bekende denkers gewoon meedoen aan de opvatting dat de christelijke god hetzelfde is als de universele oorzaak. Religie is in wezen serieus beleden geloof in wat intuïtief onmogelijk is (onzichtbare mensen, levende doden) en bovendien zonder enig bewijs. Het aspect van 'intuïtief onmogelijk' draagt sterk bij aan de instandhouding van religieuze ideeën, want daar zijn wij mensen dol op, getuige onze liefde voor goochelshows, stripverhalen met pratende dieren en superhelden, boeken over zwarte gaten of tovenaars en telefoons met bewegende plaatjes.

Religie wordt in stand gehouden met een veelheid aan middelen, maar het uiteindelijke doel is de organisatie te laten blijven bestaan. Een filosoof die zich moeite geeft om bewijzen te weerleggen dat zo'n universele oorzaak bestaat, helpt in feite de religies om het idee in stand te houden dat hun god die universele oorzaak is. Door zich aan te passen aan het begrippenkader van de religie, is de filosoof in hun valkuil gelopen, als het ware ingelijfd. Afgelopen najaar tuimelden Van Woudenberg en Boudry in *NRC Handelsblad* alweer in die valkuil.

Het is zelfs zo dat de Christipedia atheïsten omschrijft als personen die religie verklaren uit 'de behoefte van de mens' om natuurverschijnselen te begrijpen. Uiteraard hebben de atheïsten zelf actief bijgedragen aan deze misvatting, die even onzinnig is als denken dat samenlevingen regeringen hebben vanwege de behoefte aan rekenonderwijs. Ook de christelijke filosofen laten zich niet onbetuigd met hun nadruk op intelligent design, fijnafstemming en dergelijke.

De nadruk die sommige christenen leggen op de letterlijke waarheid van de scheppingsmythe in de Bijbel komt wellicht voort uit het besef dat dit het

zwakste punt is van hun geliefde boek. En uit het terechte besef dat als dit verhaal niet klopt, de hele rest ter discussie staat. Het inspireert wetenschappers zoals Richard Dawkins om te denken dat religie draait om het geloof in een scheppergod. Maar dat zijn echt maar acht woorden in de christelijke geloofsbelijdenis, die zelf gedachteloos wordt opgedreund door de gewone gelovigen en die ver van hun religieuze praktijk staat. Dawkins heeft als evolutiebioloog veel te stellen met creationisten, maar ik vraag me af of hij begrijpt waar religie om draait.

God als ultieme kluit in het riet

De uitdijning van het heelal, melkwegstelsels, elektromagnetische velden, bacteriën en atomen bestaan, al merken we daar in het dagelijks leven niet zoveel van. Er zijn wel overvloedig bewijzen voor.

De overtuiging dat al die onzichtbare dingen er toch zijn, is dus geen religieus geloof. Je eigen kleinheid en onwetendheid beseffen is niks ongerijms, dat is dus ondanks de opmerkingen van Einstein geen religie.

De verklaring van Spinoza dat God en natuur samenvallen is gewoon atheïsme, zeker als je duidelijk maakt dat die God niet een soort mens is met stemmingen en verlangens, die zich voor je interesseert en die vereerd moet worden.

Religie draait in laatste instantie om werkverschaffing aan dominees, priesters, imams, sjamanen en dergelijke. Daar merk je in het dagelijks leven niet zoveel van, net zo min als je virussen kunt zien. De trucs van de organisatie zijn er op gericht te zorgen dat de gelovigen het ook echt menen. Veel mensen hebben een neiging om zich voor anderen te willen inspannen. Als dat in een religieus kader geplaatst wordt, functioneert dat als weer een bewijs dat de zogenaamde essentie van religie is dat men het goede doet. 'God' is ook zo'n truc: de ultieme boeman – of moet ik Sinterklaas zeggen – om de gelovigen bij de club te houden, en in het geheel geen verklaring voor natuurverschijnselen. De boeddhisten kunnen het trouwens zonder die truc, maar die hebben dan weer Boeddha. Als het tegenzit, krijgt de gelovige de ultieme

kluit in het riet: God is onbegrijpelijk. Maar net zoals je virussen en bacteriën niet kunt zien, maar soms wel de gevolgen van een infectie ermee, zijn ook de gevolgen van de machtshonger van religies goed te zien. Ik ga daar niet verder op in.

Precies wat religies nodig hebben

Hawking betitelt de gezamenlijke natuurwetten met God. 'Men kan God definiëren als de belichaming van de natuurwetten' schrijft hij op pagina 56. Maar dat is onzin om twee redenen. In de eerste plaats omdat het niet zeker is dat de natuurwetten een belichaming hebben, en in de tweede plaats omdat het al geruime tijd bestaande idee van God (zonder lidwoord en met een hoofdletter, dus de naam van een uniek wezen) niet zomaar opnieuw gedefinieerd kan worden. Hij ziet – met vele wetenschappers – ten onrechte religie essentieel als een verklaringsmodel voor natuurverschijnselen. Hij realiseert zich niet dat hij met zijn bevestiging van het bestaan van een ultieme oorzaak de religies precies laat horen wat ze nodig hebben, te weten: er is een ultieme oorzaak voor alles, dat is onze God en wij weten hoe je die passend moet gehoorzamen en vereren.

Net zoals de ongelooftwaardigheid van Genesis het vertrouwen in de rest van de Bijbel ondermijnt, maakt deze misser van Hawking aan het begin van zijn boek dat ik de rest niet zo serieus neem. Iemand die na deze misser de mogelijkheid van tijdreizen of kolonisatie van de ruimte grote vragen vindt, en de opwarming van de aarde een ondergeschikt technisch probleem, die vind ik wat wereldvreemd.

Nou moet ik misschien tot slot zeggen wat mijn antwoord zou zijn op Hawkings vraag. Welnu: God is een verzinsel van sommige religies, dat wil zeggen werkverschaffingsprojecten voor religieuze leiders. Er zijn vast natuurwetten waar de bekende natuurwetten uit volgen. Misschien zal de mensheid die basiswetten vinden voor ze zichzelf uitroeit, maar dat zulke basiswetten een soort persoon zijn, dat is te mal voor woorden.

Godsgeloof en wetenschap

Op de vraag of godsgeloof en wetenschap te combineren zijn, is geen eenduidig antwoord te geven. Voor een scheikundige zal het niet veel problemen opleveren. Er bestaan immers geen godgelovige en atheïstische moleculen of iets daaromtrent. Het kan pas 'problematisch' worden als de chemie in de richting opschuift van het creëren van chemische kringreacties die een rol zouden kunnen gaan spelen bij het ontstaan van kunstmatig leven. Maar hoe zit dat met een weerkundige die lid is van een kerkgemeenschap die een gebedsdag wil organiseren om het opperwezen om regen te smeken?

De weerkundige weet, na bestudering van de weerkaarten, dat van regen op de korte en wat langere termijn geen sprake kan zijn. Wat doet hij? Gaat hij zijn medegelovigen ervan overtuigen dat zo'n gebedsronde om regen geen resultaat kan opleveren en daarmee getuigenis afleggen er geen vertrouwen in te hebben dat voornoemd opperwezen in de bestaande meteorologische realiteit kan ingrijpen of gaat hij, tegen beter weten in, toch braaf mee bidden in de 'hoop' dat 'zijn' god, tegen alle wetenschappelijke logica in, het uit heldere hemel zal laten regenen. Een écht wonder zagezegd. Lijkt mij toch een behoorlijke schizofrene situatie.

Gerhard Elferink

De menselijkheid van Koko de gorillavrouw

Frans Couwenbergh

Al in mijn eerste bijdrage aan De Vrijdenker, jg 42, juli/augustus 2011, “Over een nieuw Groot Verhaal”, somde ik op wat het beschikken over namen voor de dingen dóet met een dier. En daarbij bedoelde ik niet de waarschuwingskreten of voedselkreten waar de meeste soorten groepsdieren over beschikken en die soms zelfs gespecialiseerd zijn voor een speciaal soort roofdier of een speciaal soort voedsel; nee, daarbij doelde ik op het kunnen communiceren van een denkbeeld. Alle hogere dieren, en groepsdieren al helemaal, hebben denkbeelden: breinscenario’s voor mogelijk handelen. Individuen verschillen in intelligentie (scherpzinnigheid) om bliksemsnel de juiste handelwijze te kiezen. Maar alleen mensen hebben namen voor de dingen om daarmee de denkbeelden te (be-)grijpen en met elkaar of bij zichzelf te kunnen overleggen. Ze zijn talig, hebben een talig bewustzijn.

In een recente bijdrage (De Vrijdenker 2018-08) herhaalde ik de vijf dingen die het beschikken over namen voor de dingen dóet met een dier. [Een bijdrage die door René van Elst werd bekritiseerd, maar ik was al lang blij dat deze bijdrage kritiek mocht oogsten. Het oordeel is aan de lezers.]

Dit viel mijn bijdrage “Helen Keller en de woordenwereld” (jg 45, maart 2014) helaas nog niet te beurt. Daarin schetste ik het doofblind geworden meisje als een fraai aangekleed diertje tot ze als zevenjarige middels in haar handpalm getekende namen voor de dingen in de mensenwereld werd binnengeleid. In aansluiting daarop ga ik het nu hebben over de dit jaar op 46-jarige leeftijd overleden gorillavrouw Koko.

Taligheid

Als ik gelijk heb als ik stel dat onze soort al vanaf zo’n 5 miljoen jaar geleden (mij) het pad is opgegaan dat tot ons-nu zou leiden, het pad van het steeds beter gaan *be-grijpen* van de dingen met *namen voor de dingen*, dan worden wij geboren (en was ook de kleine Helen Keller geboren) met een erfelijke aanleg tot taligheid. Dat was met de in 1971 in de dierentuin van San Francisco geboren Koko natuurlijk niet het geval en daarom zou zij qua verstandelijk vermogen nooit hoger dan het niveau van een slimme vierjarige bereiken. Evengoed werd met de gorilla’s aldaar door hun verzorgers gecommuniceerd, behalve met gesproken woorden (zoals wij dat met onze huisdieren doen) ook met (Amerikaanse) gebarentaal. Dit als gevolg van het succes van de taal-experimenten met chimpansee Washoe en bonobo Kanzi. Ze experimenteerden daar zelfs met een aan gorillahanden aangepaste GSL (gorilla sign language). Want mensapen hebben een te korte duim om met de wijsvinger een rondje te kunnen vormen – op mijn schilderijtje van ‘het eerste woord’ heb ik dat dus fout!

Maar Koko zou nooit beroemd geworden zijn als juist toen een 24-jarige studente ontwikkelingspsychologie Penny Patterson, aan de Stanford Universiteit, 60 km ten zuidoosten van San

Francisco, zich niet had voorgenomen om, in aansluiting bij de genoemde taal-experimenten, dat voor haar promotieonderzoek nu bij gorilla’s te gaan doen. En dus begaf ze zich in 1972 naar San Francisco’s dierentuin.

De kleine Koko was pas gespeend en hersteld van ziekzijn, en juist die dag voor ’t eerst weer toonbaar voor de bezoekers. Toen ze Penny zag, hobbelde Koko naar haar toe en stak haar snuitje door de tralies om aan Penny te ruiken. Penny stak haar hand op ter begroeting.

Koko legde haar handje op Penny’s hoofd en pakte haar lange blonde haar. Liefde op het eerste gezicht. Penny legde haar onderzoeksvoorstel voor aan de leiding van de dierentuin en ze kreeg permissie om mee te doen met het vrijwilligers-verzorgingsteam van Koko. Apart voor haar *Project Koko* kreeg Koko verblijf in een woonwagen met ‘ren’.

Van dat team maakte ook June Monrou deel uit. Het was deze ASL (American Sign Language) specialiste die de GSL had ontwikkeld en die op nevenstaande foto de middelste is.

‘Vermenselijking’

Koko bleek niet alleen een snelle leerlinge, ze was ook zo dol op Penny dat ze niet meer wou gaan slapen in haar woonwagen zonder dat Penny bij haar bleef tot ze onder zeil was. Penny zelf dacht, oké, Koko blijft nu vier jaar lang deel van mijn masters en daarna aju paraplu. Maar al gauw werd Koko steeds meer haar adoptiekind en was ze eigenlijk nergens anders meer mee bezig. Ze kreeg gedaan dat Koko’s woonwagen werd verplaatst naar de Stanford University compound zodat ze niet langer heen en weer hoefde te reizen. Vanaf dat moment werden ze echt onafscheidelijk en ging Koko’s ‘vermenselijking’ met sprongen vooruit. Zoölogie-student Ron Cohn die in 1971 zijn masters gehaald had, begon Penny vanaf toen dagelijks bij te staan en dat doet hij tot op de dag van vandaag. Toen de dierentuin in 1976 Koko terug eiste voor het gorilla-fokprogramma, richtten de twee een *Gorilla Foundation* op voor fondsenwerving – bestaat ook nog steeds – en zo konden ze Koko van de dierentuin kopen, op voorwaarde dat ze ook een verweesde

jongetjesgorilla Michaël zouden opnemen, voor potentieel nageslacht voor de dierentuin.

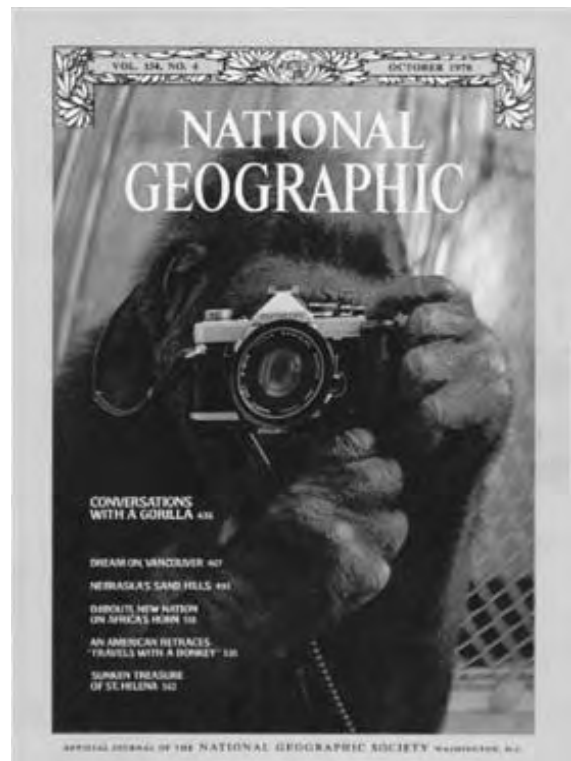
Daarmee kwam Michael in Koko's leven. Hij had tot zijn derde jaar met zijn moeder in de jungle van Congo geleefd, tot zij daar door een stroper door haar hoofd geschoten werd, als *bushmeat*, terwijl haar jong geld waard was als *pet*. Zo is Michael weldra als wees in de dierentuin van San Francisco beland, waar ook met hem gecommuniceerd werd in GSL. Maar hij heeft de dood van zijn moeder nooit kunnen verwerken. Hij hield nog altijd de herinnering aan haar laatste angstkreten toen ze de stroper ontwaarde. Aan het schot in haar hals, haar dood. Aan zijn ontzetting van dat moment. Met zijn veel geringere taalvermogen dan dat van zijn levenspartner Koko, heeft hij daar toch herhaalde malen aangrijpend over kunnen vertellen. Als sekspartner, zoals door de dierentuin bedoeld, heeft hij echter nooit gedeugd. Dat werd geweten aan het feit dat ook bij gorilla's het incestgevoel werkt: ze zijn vanaf hun vroege jeugd samen opgegroeid tot Michaël in 2000 overleed aan hartstilstand.

Met haar nieuwe sekspartner *silverback* Ndume, die al drie nakomelingen had verwekt in de dierentuin, leek het wel te lukken. Ndume was door Koko zelf aangewezen nadat ze een aantal partnerkeuzes had voorgefilmd gekregen op haar tv-toestel (ze keek enorm veel tv en leerde daar heel veel van waarover ze dan met Penny van gedachten wisselde). Koko raakte inderdaad zwanger. Helaas maakte een miskraam er een eind aan; tot teleurstelling van Penny die al gehoopt had dat Koko en Ndume hun kind zonder haar inbreng met GSL zouden opvoeden.

Ndume was door de dierentuin zo bereidwillig afgestaan omdat hij nogal humeurig was en de nare gewoonte had om de bezoekers met afval te bekogelen. Koko's keuze bleek echter juist: Ndume is een prima levensgezel geweest. Maar in GSL was hij een zo mogelijk nog slechtere leerling dan Michaël die het tot 600 gebarenwoorden had gebracht. Na Koko's plotselinge overlijden toonde hij zich erg ontdaan, bracht haar zijn lievelingstrommel, dekte haar toe met zijn lievelingsdeken en gebaarde [*sad*]. En hij woonde haar begrafenis bij, op het 'kerkhofje' aanpalend aan hun riante speeltuin bij hun verblijf in Woodside (in de Santa Cruz Mountains en niet ver van de Stanford campus) waarheen de *Gorilla Foundation* verhuisd was.

Wereldberoemd

Ja, de *Gorilla Foundation* was een succes want Koko was intussen een wereldwijde beroemdheid sinds ze met een zelfgemaakte foto (ze had in de spiegel een *selfie* gemaakt met Ron's camera) in 1978 op de cover van de *National Geographic* had gestaan, met een uitgebreid artikel over het Project Koko. In 1985 opnieuw op de cover, nu met haar kat All Ball. Want: twee dingen. Bekend genoeg was dat gebarentalige mensapen adequaat konden antwoorden op vragen maar dat ze die nooit stelden. En van hen was nooit waargenomen dat ze er zelf een huisdier op nahielden. Wel, Koko had expliciet om een poesje gevraagd voor haar verjaardag. Toen ze een van stof gemaakt exemplaar kreeg toonde ze zich overduidelijk teleurgesteld en ze speelde er niet mee. Ze wilde een echte kat. Als kerstcadeau mocht ze er toen een kiezen uit een nestje kittens. Vanwege dat het opgerold sliep, noemde ze het All Ball. Toen het vier maanden later onder een auto verongelukte, maakte ze op huilen lijkende kermgeluiden en gebaarde ze [*kitten*]-[*cry*]-[*have-sorry*]-[*unattention*]-[*visit me*]. Ook nadat ze alleen was gelaten klonk haar gejammer de hele verdere dag. Om haar te troosten mocht ze opnieuw een poesje uitzoeken en ze koos er twee, die ze Ms Grey en Ms Black noemde. Reeksen beroemdheden hebben haar bezocht, met de nodige publiciteit.

Postmoderne missers

Nogmaals over GSL gesproken: Washoe was tot dan toe altijd de kampioene geweest in het aantal gebarenwoorden: 150-350. Was die dan zoveel dommer dan de gorilla Koko, bij wie men bij het aantal 1000 maar is gestopt met tellen en die daarnaast zeker 2000 gesproken mensenwoorden begreep? Of zelfs dan Michael? Nee, dat heeft gewoon gelegen aan de (achteraf gezien domme en *postmoderne*) benadering tot dan toe van onze familiesoorten in het dierenrijk.

Heel lang hebben de westerse en *postmoderne* wetenschappers het ‘antropomorfisme’ geschuwd: het toeschrijven van menselijke eigenschappen aan dieren. Iets waar huisdierhouders nooit last van hebben gehad. Gewone mensen bejegenen hun huisdieren (koeien, paarden, varkens, honden en katten, papegaaien) als huisgenoten, hebben er hun verstandhouding mee en praten er tegen. Kampioen begrijpen van gesproken *namen voor dingen* was bordercollie Chaser, die meer dan 1000 verschillende voorwerpen bij hun naam wist te onderscheiden.

Westerse wetenschappers laten zich wél leiden door de heersende filosofieoefening – hoewel die niets wetenswaardigs over ‘de mens’ te melden heeft. Het toppunt van de *postmoderne* benadering inzake taalexperimenten met mensapen was *Project Nim Chimsky* van professor Herbert Terrace; Nim bracht het tot 25 gebarenwoorden. Het *postmodernisme* heeft de samenleving in al haar facetten schade berokkend.

De Japanse wetenschappers waren niet *postmodern* en boekten bij hun onderzoeken aan makaken en bonobo’s veel meer resultaat. Jane Goodall was evenmin *postmodern* en gaf haar chimpansee-onderzoeksubjecten gewoon namen – en verrijkte tot afgrijzen van de *postmodern*en de ethologie enorm. Frans de Waal, een echt filosofisch ingestelde etholoog, volgde de Japanse benadering. Vandaag is het *postmodernisme* zo goed als passé, zeker in de ethologie, en benaderen de verzorgers van onze familiesoorten (chimps, bonobo’s én gorilla’s en orang-oetans) overal ter wereld hun dieren steeds meer met gesproken taal in combinatie met gebarentaal, in navolging van het succes van vooral Koko en Penny Patterson.

Nu Koko op 21 juni 2018 in haar slaap overleden is en Patterson haar ‘kind’ verloren heeft, twijfelt ze soms of Koko niet gelukkiger zou hebben geleefd zonder haar.

Dus tijd voor mijn punt

Wat ons onderscheidt van onze mededieren en waardoor wij als soort ons althans mentaal zo ver van onze mededieren verwijderd zijn gaan achten, is ons beschikken over *namen voor de dingen*. Sinds Descartes, die het ervaren van pijn een menselijke eigenschap achtte en die dus de signalen van pijn die dieren afgaven bij geslacht worden als louter mechanische reacties afdeed, is deze opvatting ons altijd heel goed uitgekomen. Van deze misvatting beginnen we nu steeds meer bewust te worden. Al ben ik nog steeds van mening dat onze huisdieren een veel beter leven hebben dan in wilde toestand, waar hun roofdieren heel wat meedogenlozer omgaan met het levenseinde van hun prooidieren.

Of Koko niet gelukkiger zou hebben geleefd zonder Penny? ... ja, waar denkt ze dan aan?

Aan de dierentuin? Ligt aan welke: een moderne of een ouderwetse (in zo’n laatste zeker niet!). Of aan de natuurtoestand? Ligt aan welke: een hedendaagse, met inkrimping van leefgebieden en stroperij (deze zeker niet!); dan wel aan een van vóór de jaren 60 (leefgebieden nog vrij ongerept). In natuurtoestand zijn alle dieren overgeleverd aan meedogenloosheid, aan

struggle for life, ook de roofdieren. In de natuurtoestand is het: ‘eten of gegeten worden’.

Geluk is een menselijk begrip. Ook hierbij moeten onderscheiden worden:

1. kortstondige euforie (iets winnen, slagen, drugs-shot);
2. onbekommerd leven, leven met *ups* en *downs* maar met overwegend *ups*. Penny bedoelt natuurlijk het laatste. Nou, dan kan Penny gerust zijn. Ze heeft Koko een gelukkig leven bezorgd. Dankzij de vermenschlijking die ze Koko heeft bezorgd met haar Gorilla Project. Natuurlijk heeft Koko haar *downs* gekend: met het verongelukken van haar kat All Ball, met het levensverdriet van haar vriend Michaël, met diens overlijden in 2000 – ze heeft toen een half jaar lang niet gelachen, meldde haar verzorgers. Over het overlijden van komiek Robin Williams met wie ze zo’n lol had gehad (nadat ze een half jaar had getreurd, had die haar weer aan het lachen gekregen) heeft ze ook haar verdriet herhaaldelijk te kennen gegeven.

Koko en Robin Williams

Maar wie kent zulke *downs* niet in het leven? Verder is Koko’s leven onbekommerd geweest. Het gaat er om dat ze dit alles *beseft* heeft. Doordat Penny haar in een menselijke woordenwereld heeft doen leven. Want ze heeft Koko *namen voor de dingen* aangeleerd, en die doen vijf dingen met een dier. Ik som ze nogmaals op (kan ik niet vaak genoeg doen).

1. Woorden (ook gebarenwoorden) ZIJN niet de dingen. Dus ook onze woordenwereld is een ‘virtuele’ wereld, waardoor wij mentaal (gevoelsmatig, geestelijk, spiritueel, *whatever*) ‘los’ leven van de natuur waar de overige levensvormen willoos deel van blijven uitmaken.
2. Woorden (ook gebarenwoorden) zijn ‘handvatjes’ aan het **denkbeeld** in je kop waarmee je het (be)grijpt en kunt overreiken aan de ander die het dan ook meteen in haar kop heeft. Dit functioneert niet alleen tussen onze medemensen maar ook in ons eigen brein. We zijn 5 mjd die afslag in onze groepsdierencommunicatie gaan nemen en op dat pad van het steeds beter (be)grijpen van de dingen bevinden we ons nog steeds.
3. Het met woorden (ook gebarenwoorden) ‘vat krijgen’ op de objecten geeft een gevoel van **macht** over de objecten. Dat heeft gemaakt dat wij als enige zoogdiersoort het **vuur** zijn gaan gebruiken. Maar het ‘vat krijgen’ geeft ook een gevoel van aantasting van de integriteit van het benoemde. Hetzelfde geldt natuurlijk ook voor het afbeelden.

4. Met woorden (ook gebarenwoorden) heeft onze soort **kennis**, opgedaan in de ene generatie, kunnen overdragen op de volgende – beter dan alleen met het nadoen waar de overige groepsdieren zich toe moeten beperken. Bij onze soort kon kennis (informatie) zich gaan opstapelen.

5. Met woorden (ook gebarenwoorden) konden wij voortaan individuele scherpzinnigheid (vindrijkheid, intelligentie) op één hoop gooien, *brainstormen*. Twee weten meer dan één, en met de hele groep (*wisdom of the crowd*) kun je forse problemen de baas. Het is de kracht van democratie.

Conclusie

Helen Keller beschreef later haar kindertijd, in *The world I live in* (1904/08):

I did not know that I am. I lived in a world that was a no-world. I cannot hope to describe adequately that unconscious time of nothingness. I did not know that I knew aught, or that I lived or acted or desired. I had neither will nor intellect. I was carried alone to objects and acts by a certain blind impetus ... I can remember all this, not because that I knew that it was so, but because I have tactual memory. It enables me to remember that I never contracted my forehead in the act of thinking. I never viewed anything beforehand or chose it. I also recall actually the fact that never in a start of the body or a heart-beat did I feel that I loved or cared for anything. My inner life, then, was a blank without past, present or future, without hope or anticipation. (pp 113-114)

Ik wist niet van mijn bestaan. Ik leefde in een niet bestaande wereld. Ik zie geen kans om die bewustzijnsloze tijd van nietsheid op een toereikende manier te beschrijven. Ik wist niet dat ik iets wist of dat ik leefde of handelde of behoefte aan iets had. Ik had wil noch begripsvermogen. Mijn gedrag en omgaan met dingen werden gedreven door een soort blinde aandrang. ... Ik herinner me dit alles, niet omdat ik wist dat het zo was, maar omdat ik me herinner wat ik heb gevoeld. Dat geheugen stelt me in staat om me te herinneren dat ik nooit mijn voorhoofd heb gefronsd bij het denken. Ik beschouwde dingen nooit van te voren noch maakte ik keuzes. Ik herinner me ook dat ik in feite nooit in mijn bewegingen of in mijn hartslag het gevoel had dat ik van iets hield of om iets gaf. Mijn innerlijk leven was toen een leegte zonder verleden, heden of toekomst, zonder hoop of verwachting.

[vertaling. R. van Elst]

Helen leefde in een *no-world* en werd mens toen Ann Sullivan haar door middel van hand-alfabet namen voor de dingen aanleerde en haar zodoende binnenleidde in onze *word world*. Datzelfde doen steeds meer verzorgers van jonge mensapen nu.

Nogmaals, Koko heeft het *verstandelijke* niveau van een vierjarige mens niet overschreden. Niet verwonderlijk: onze soort is er maar liefst 5 mjj mee begonnen en dan geeft 4 jaar alsnog te denken. Maar het *gevoelsmatige* niveau is groepsdierlijk en daarin zijn onze 'familie'-soorten orang-oetans, gorilla's, bonobo's en chimpansees vrijwel onze gelijken. Dat geeft eveneens te denken.

Manco

In de hele discussie rond het z.g. 'Kinderpardon' mis ik steeds een allesbepalend aspect. Voortdurend wordt er gesproken over buitenlandse kinderen die naar hun eigen land dreigen te worden uitgezet.

Het zijn evenwel géén buitenlandse kinderen, ongeacht hun paspoort of dat van hun ouders. Dat is maar een document dat in deze gevallen niets over de aard van de kinderen zegt.

Deze kinderen zijn zo Nederlands als maar kan. Bij uitzetting komen zij vanuit hun eigen land in een voor hen volkomen vreemd land terecht. Een land waar zij geen binding mee hebben; de taal niet eens spreken. Wat wordt met uitzetting deze kinderen wel niet aangedaan!

Van een 'pardon' (genade) kan dan ook geen sprake zijn. Het betreft hier Nederlandse kinderen en die zet je het land niet uit. Punt!

Gerhard Elferink

Een nieuw godsbewijs

Op de website Patheos.com maakte Bob Seidensticker onlangs melding van een nieuw argument voor het bestaan van God, dat aangevoerd is door de bekende apologeet William Lane Craig. Die heeft gezegd: "Het was heel duidelijk voor mij dat de wetenschappers geen verklaring kunnen geven voor de toepasbaarheid van de wiskunde op de fysieke wereld. ... De theïst heeft verklaringsmiddelen waar de rationalist niet over beschikt." Craig verwees naar een stuk van Wigner uit 1960 over de onberekenbaarheid van de effectiviteit van de wiskunde in de natuurwetenschappen. Craigs idee is - kort gezegd - dat God, als superieure intelligentie, er wel achter moet zitten. Seidensticker bestrijdt dit, hij wijst er - ook weer kort gezegd - op dat de wiskunde een methode is om de natuur te beschrijven en dat de natuur zich niet voegt naar de wiskunde.

René van Elst

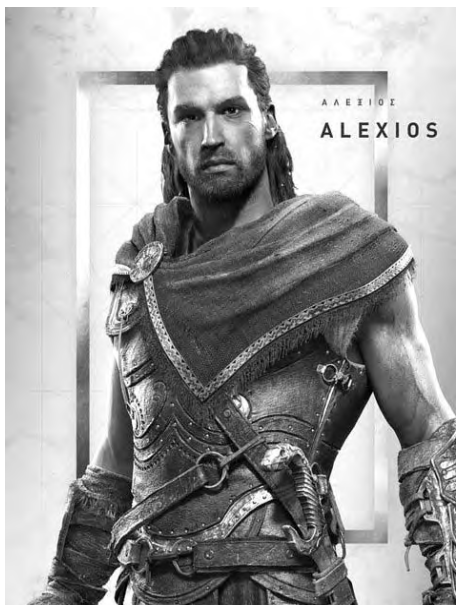
Terug naar het oude Griekenland

Maarten Gorter

Ik heb al vaker over de spellenreeks *Assassin's Creed* in De Vrijdenker geschreven (2017-06 en 2018-02). Meermaals heb ik toen geschreven dat ik er van overtuigd ben dat deze games jongeren aanzetten tot vrijdenken. In oktober van 2018 kwam het laatste deel van de serie uit: *Assassin's Creed Odyssey*. Ook dit deel zet weer aan tot vrijdenken en misschien is dit deel er wel het beste in geslaagd van allemaal.

De wereld van de oude Grieken

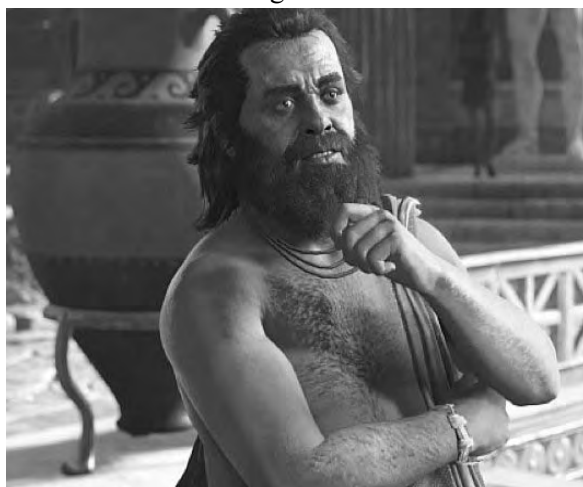
Assassin's Creed Odyssey speelt zich af in het Oude Griekenland tijdens de Peloponnesische Oorlog (431-404). We zien de stadstaat Athene als (beperkte) democratie onder leiding van de democraat Perikles (495-429) het opnemen tegen het aristocratische Sparta onder leiding van koning Archidamus II (?-427). Er zijn helden en schurken aan beide kanten en het is niet altijd duidelijk wie van de twee nou de "goede" of de "kwade" is.

Alexios in het spel *Assassin's Creed Odyssey*

Het hoofdpersonage in het spel is de atheïstische Spartaan Alexios[1], hij gelooft niet in goden en ziet de uitkomst van opmerkelijke situaties als louter toeval. Hij verwerpt vurig de uitspraken van het Orakel[2] en noemt ze onzin. Alexios is een groot voorstander van de democratie en kiest daarom, ondanks zijn Spartaanse afkomst, om te vechten voor Perikles. Alexios' strijd brengt ons naar de prachtigste historische locaties zoals: Athene, Sparta, Kreta, Lesbos, Thera en nog vele andere. Alexios en Perikles komen echter bedrogen uit als een aantal machtige Spartanen en Atheners in het geheim samenspannen om een *nieuwe orde* te stichten die alle Griekse stadstaten wil verenigen tot één land. Dit geheime genootschap noemt zich *The Cult of Kosmos*. *The Cult* - zoals zij meestal kortweg worden genoemd - wil een einde maken aan alle conflicten

onder de Grieken, zij zien godsdienst en democratie als oorzaak van alle conflicten. *The Cult* wil daarom een atheïstische *nieuwe orde* stichten waarin de kringleiders van *The Cult* Griekenland zullen besturen. Hoewel Alexios ook atheïst is, wil hij samen met Perikles koste wat kost *The Cult* vernietigen.

Sokrates in het spel *Assassin's Creed Odyssey*

Alexios en Perikles vertrouwen bijna alleen elkaar nog maar, niemand weet meer wie lid is van *The Cult* en wie niet. Alexios roept hierop de hulp in van Sokrates (469-399), Hippocrates (460-370), Aristophanes (466-386) en Herodotus (485-425/420) om *The Cult* te verslaan. Het zestel: Perikles, Sokrates, Hippocrates, Aristophanes, Herodotus en Alexios vormt een nieuw genootschap van vrijdenkers die zich tegen zowel het religieus extremisme keren dat door de oorlog naar voren komt als tegen de atheïstische *nieuwe orde* van *The Cult* omdat deze ook geen tolerantie kent. Het is alles met elkaar een slopende strijd tussen zowel de Spartanen en Atheners als tegen *The Cult*. Alexios weet het echter zeker, de mens is pas echt vrij als iedereen in een democratie leeft, maar niet een demagogische intolerante democratie, nee, een liberale tolerante democratie.

Het vrijdenken in *Assassin's Creed Odyssey*

Zoals ook al eerder vermeld in mijn artikelen over *Assassin's Creed* is ook dit deel weer grotendeels gebaseerd op fictie. *The Cult of Kosmos* heeft uiteraard nooit bestaan, Sokrates was geen zeer uitgesproken atheïst zoals hij wordt uitgebeeld in het spel en dat geldt natuurlijk ook voor Herodotus. Toch is dit spel zeer waardevol om jongeren aan te zetten tot vrijdenken.

We kunnen in het spel fantastische filosofische discussies aangaan met Sokrates. Praten over democratie met Perikles, leren over het menselijk lichaam van Hippocrates, toneelstukken bezoeken van Aristophanes en historische les krijgen van Herodotus. Een terugkerend thema in de *Assassin's Creed* spellenreeks is de strijd tussen twee atheïstische groepen, één die tolerant is en de andere die intolerant en totalitair is.

Herodotos in het spel Assassin's Creed Odyssey

Voor de tolerante groep zijn de vrije wil, vrijheid van meningsuiting en gelijkheid heel belangrijk. Als iedereen mag geloven wat hij wil een in vrije democratie komt het volgens hen goed met de mensheid. De intolerante groep verwerpt dit vurig, zij beweren dat gelovigen nooit deze tolerantie gaan gunnen aan anderen en door middel van de democratie hun tirannie gaan opleggen. De mens is pas echt vrij volgens hen als er een *Nieuwe Wereld Orde* is zonder godsdienst, onder leiding van de beste mensen ter wereld.

In de denkwijze van beide groepen vinden we elementen terug uit het gedachtegoed van de Oostenrijks-Britse filosoof Karl Popper (1902-1994). Bij de tolerante groep vanwege hun opvattingen over de open samenleving en de liberale democratie. De intolerante groep zou inspiratie hebben kunnen putten uit: "Als we tolerantie geven aan intolerantie hebben we geen tolerantie meer". Als we immers religieus extremisme tolereren en dat extremisme komt aan de macht, dan is er helemaal geen tolerantie meer. Door het spel ga je dan ook twijfelen, het toont net zoals de vorige delen extreem religieus geweld waardoor je sympathie voor de opvattingen van de *The Cult* kunt krijgen. Dan kom je echter van een koude kermis thuis, want *The Cult* vermoordt iedereen die zich tegen hun wil keert. Hierdoor ga je toch denken dat de tolerante groep gelijk heeft.

The Cult beschuldigt het vrijdenkersgenootschap van Alexios dat dat mede verantwoordelijk is voor religieus geweld als het godsdienst niet wil vernietigen. Is dit ook niet terug te zien in onze echte samenleving? Hoeveel tolerantie moeten wij in Nederland geven aan

golfmoskeeën en haatimams? Mensen als Geert Wilders die de koran willen verbieden en alle moskeeën willen sluiten, beschuldigen soms mensen die het niet met hen eens zijn, dat die meewerken aan het bevorderen van de sharia in Nederland. Zoals vermeld in mijn eerste artikel over *Assassin's Creed* wordt in het eerste deel van *Assassin's Creed* de koran ook *echt* verboden. De fictie van *Assassin's Creed* komt soms akelig dichtbij de realiteit.

Conclusie

Ik denk dat dit laatste deel van de *Assassin's Creed* serie misschien wel het hoogste percentage vrijdenken heeft van allemaal. Deze fantastische game leert de jeugd veel over politiek, filosofie, geschiedenis, (on)democratie en (in)tolerantie. Iedere gamer denkt als hij het spel heeft uitgespeeld wie heeft nou gelijk, de tolerante of de intolerante? Misschien is er ook geen volledig juist en compleet antwoord op te geven. Alexios geeft ons aan het eind van het spel wel nog een hint om tot een oplossing te komen. Hij zegt: "We hebben zowel de orde van *The Cult* nodig als het vrijdenken van onze groep, de oplossing is dan ook niet bij één van ons maar bij ons samen."

Perikles in het spel Assassin's Creed Odyssey

[1] Het spel biedt de mogelijkheid om het te spelen als Alexios of zijn zus Cassandra. Aangezien ik koos voor Alexios, spreek ik vanuit zijn standpunt.

[2] Het Orakel van Delphi was gewijd aan de god Apollo. Als god van het Licht werd Apollo verondersteld overal door te dringen en te zien wat aan het oog van mensen ontgaat. Zijn tempel in Delphi herbergde een bijzondere priesteres, Pythia genaamd, die fungeerde als orakel, als "doorgeefluik" van goddelijke raadgevingen. Het Orakel was voor veel Grieken een belangrijke vorm van advies.

Bedenkingen bij het kerstverhaal

René van Elst

1. Vragen over de Bijbel

Over het boek dat alle antwoorden heet te geven ging de Nationale Bijbelquiz van de EO, die op 22 december 2018 werd uitgezonden op NPO2 en die terug te zien is op uitzendinggemist.net. De vragen stonden in het teken van Kerst, met als motto 'Wie weet het meest van dit bijbelse feest?' Onder de deelnemers was Karin Bloemen de opvallendst aanwezige bekende Nederlander; zij koketteerde nogal met haar gebrek aan bijbelkennis. En hoe zat het met mijn bijbelkennis? Daar schortte duidelijk van alles aan, maar ik schaam mij er niet voor. Er waren diverse vragen bij die betrekking hadden op voor mij onbekende tekstpassages. Logisch, want het overgrote deel van de Bijbel bestaat uit voor mij onbekende tekstpassages – veel verder dan Genesis en wat stukjes verderop ben ik met lezen nooit gekomen. Zou ù weten hoe de zwangere Maria reageerde nadat zij ten huize van Zacharias verwelkomd was door haar nicht Elisabeth, die – hoewel oud – ook zwanger was? (Lucas 1:46-55). Ik noem maar wat...

Zoals te verwachten was, werden in dit EO-programma de concrete bijbelteksten niet gerelativeerd. Wel was een van de vragen als een grapje op te vatten: waarom was er geen sprake van een 'stille nacht' toen Jezus werd geboren? Omdat heel Bethlehem overboekt was! Dat is een nogal vrije interpretatie van Lucas 2:7, waarin staat "omdat voor hen geen plaats was in de herberg."

Anbidding van het kind Jezus door de engelen te Bethlehem, Hugo van der Goes, 1480

Leerzamer waren de vragen waarin aandacht werd besteed aan het feit dat allerlei elementen uit het kerstverhaal, zoals je dat als kind te horen krijgt, helemaal niet uit de Bijbel stammen. Zo is er wel sprake van een kribbe of voederbak, maar niet van een stal; die is bedacht door Franciscus van Assisië. En dat de wijzen uit het Oosten (Matteüs 2:1) met z'n drieën kwamen en hoe ze heetten, zijn ook bedenkzels van later. Voorts

kwam aan de orde dat onze jaartelling niet klopt met de bedoeling van de bedenker Dionysius Exiguus, omdat het begin ervan niet samen kan vallen met de veronderstelde geboorte van Jezus, aangezien Herodes, die ook een rol speelt in het verhaal van Lucas, in het jaar 0 al vier jaar dood was.

Een min of meer grappige vraag was nog hoe vaak het woord Kerst in de Bijbel voorkomt; de quiz-deelnemers en ik wisten wel dat er van Kerst in de bijbel geen sprake is. Je kunt Kerst trouwens bepaald niet in alle opzichten een 'bijbels feest' noemen zoals in het motto van de quiz, de Bijbel kent immers alleen de Joodse feesten. Dat Kerst op 25 december wordt gevierd omdat eerder het zonnewendefeest op of omstreeks die dag viel, kwam in een van de quiz-vragen ter sprake en iedereen wist dat.

Problemen met tegenstrijdigheden, onjuistheden, mythologie en sprookjeselementen in de evangeliën werden in deze quiz natuurlijk omzeild. God kwam, als ik me niet vergis, in het geheel niet ter sprake. De verkondiging van Maria's zwangerschap door de engel Gabriël echter wel. Ik dacht dat protestanten niet zo in engelen geloofden, maar dan gaat het om het geloof in beschermengelen; de engelen die in de Bijbel genoemd worden, horen er in het protestantisme gewoon bij.

2. Twee retourtjes Bethlehem alstublieft!

Op het onderwerp van een van de quizvragen wil ik wat nader ingaan, op gevaar af dat dit voor u oude koek is. Volgens Lucas 2:1-7 gingen Maria en Jozef van hun woonplaats Nazareth naar het plaatsje Bethlehem. De vraag was 'hoe?' en het juiste antwoord luidde 'dat is onbekend'; rendier(!), kameel en ezel waren de andere multiple choice opties. In de NBG-vertaling van 1975 heet het: Jozef 'trok op', met zijn ondertrouwde vrouw Maria, die zwanger was, naar 'de stad van David, die Bethlehem heet'; daar baarde Maria en legde het kind in een kribbe. Een belangrijk aspect van dit stukje evangelie is dat hierin een verbinding wordt gemaakt met historische figuren, namelijk keizer Augustus en gouverneur Quirinius. Maar koning Herodes, die van zich doet spreken bij Matteüs, is bij Lucas opvallend afwezig. Er zijn méér opvallende verschillen, ik noem er straks nog een paar.

Het was geen quizvraag, maar het is wel een voor de hand liggende vraag: waarom in hemelsnaam liet Jozef zijn werk (timmerman - Matteüs 13:55) in de steek en ondernam hij een moeizame en onveilige reis van ca. 150 km. (volgens de beste route langs de Jordaan) met een hoogzwangere vrouw en al of niet met een ezel of kameel? Het verhaal wil dat keizer Augustus had bevolen dat het hele Romeinse Rijk moest worden 'ingeschreven', ieder in zijn 'eigen stad'. Als regel wordt dit een volkstelling genoemd. Jozef nu was uit het huis en geslacht van David uit Bethlehem, daarom moest hij volgens Lucas naar die plaats gaan en dat deed hij, kennelijk zonder op het idee te komen om Maria een poosje bij haar familie achter te laten.

Christopher Hitchens schrijft hierover in hoofdstuk 8 van *God is not great*, dat alleen de geschiedschrijver Josephus [1] iets meldt over een volkstelling, zonder plicht om daarvoor naar de ‘eigen stad’ te gaan, die gehouden werd 6 jaar na het veronderstelde geboortjaar van Jezus (Hitchens bedoelt na het jaar 0). Volgens Wikipedia geschiedde die telling inderdaad onder leiding van Publius Sulpicius Quirinius, die van 6 tot 12

n.C. gouverneur van Syrië was. Als Jezus geleefd heeft, zou hij echter omstreeks 6 v.C. geboren moeten zijn, omdat zijn grote vijand Herodes, zoals hierboven vermeld, overleed in 4 v.C.. Tussen geboorte en volkstelling zitten zo gezien wel 12 jaar of meer.

Dat de volkstelling er door Lucas met de haren bijgesleept is, heeft een reden. Eerst is het tripje naar Bethlehem verzonnen om het geboorteverhaal aan te passen aan wat in de Tenach – de Joodse Bijbel, dus het Oude Testament – voorspeld heette te zijn. En natuurlijk moest er vervolgens een historische reden voor dat tripje zijn, die de lezers zouden snappen. We moeten wel aannemen dat de onlusten die de volkstelling had opgeroepen, tientallen jaren na dato nog voortleefden in overleveringen en dat daarom de volkstelling als reden werd opgegeven. Dat er chronologisch iets niet klopte kon geen mens nog nagaan. Overigens kan het best zijn dat Lucas – of wie het dan ook was die de ons bekende tekst op papier heeft gezet – alleen naar beste vermogen doorgaf wat hij eerder gehoord of gelezen had.

Je kunt natuurlijk twisten over welke bron er wat betreft de chronologie naast zit. Het verhaal is echter niet alleen chronologisch maar ook inhoudelijk gebrekkig. Een plicht om naar de ‘eigen stad’ te gaan om geteld te worden zou absurd zijn geweest. Administratief zou het geen enkele zin hebben gehad. Het kon de Romeinen natuurlijk ook worst wezen tot welke ‘clan’ men zich rekende. Volkstellingen werden gehouden met het oog op belastingheffing en die gebeurde hoofdzakelijk op basis van bezit van onroerende zaken [2]; bezitters moesten dus aanspreekbaar zijn in, op of bij hun bezit en niet ergens anders. Het zou ook economisch niet handig zijn geweest als veel mensen hun werk een tijdje hadden moeten laten liggen.

Zo zijn er genoeg redenen om te stellen dat het Bethlehem-verhaal een fictie is. Wat het motief daarvoor

betreft: in het O.T., Micha 5:1, vinden we een voorspelling over de geboorte van een belangrijk personage in Bethlehem: “En gij, Bethlehem Efratha! al zijt gij klein om te wezen onder de duizenden van Juda, uit u zal Mij voortkomen die een Heerser zal zijn in Israël en wiens oorsprong is van ouds, van de dagen der eeuwigheid”. Deze merkwaardige zin is door de christenen opgevat als een voorspelling van de geboorte van Jezus, de Messias. Die moest dus geboren zijn in Bethlehem en zo is het verhaal ooit van een fictieve achtergrond voorzien en opgeschreven. Christopher Hitchens verbindt daar een aardige gevolgtrekking aan. Hij schrijft dat de ouders van Jezus kennelijk uit Nazareth kwamen en dat de Bethlehem-constructie in zekere zin een bewijs is dat hij later een belangrijk personage was. In mijn woorden: het was kennelijk in brede kring bekend dat Jezus’ ouders uit Nazareth kwamen (wat je als een aanwijzing kunt opvatten dat Jezus bestaan heeft), dus de evangelist kon niet om Nazareth heen, maar hij heeft het in het kader van de vergoddelijking van Jezus nodig gevonden om hem in Bethlehem geboren te laten worden via het curieuze volkstellingsverhaal. Ik sluit me hiermee ook aan bij de opvatting van bijbelexpert Bart Ehrman, over wie ik eerder geschreven heb in ons blad 2014-06 en 2015-03.

Laat ik niet vergeten te vermelden dat volgens Matteüs 2:1 Jezus zonder meer in Bethlehem is geboren; in zijn verhaal komen ook Herodes en de wijzen uit het Oosten op het toneel. In de evangeliën van Marcus en Johannes wordt Jezus meteen als volwassene opgevoerd; Johannes vermeldt dat hij uit Nazareth komt, Marcus laat het relaas over Jezus beginnen met de vermelding dat hij Nazareth verliet.

3. Een wijze uit het Oosten

Het hierboven besproken onderwerp en vele verwante onderwerpen zijn grondig, uiterst kritisch en op een heldere en in ieder geval zeer deskundige wijze behandeld in een Duits boek, waarop ik ben geattendeerd door collega-redacteur Thomas Spickmann. De titel is *Nein und Amen. Mein Abschied vom traditionellen Christentum* (er is ook een Nederlandse vertaling, die vanzelfsprekend *Nee en amen* heet) en de schrijfster is Uta Ranke-Heinemann (Essen, 1927). Het boek verscheen in 1992; mijn exemplaar (met aanvullingen) is van 2002.

Ranke – thans een hoogbejaarde weduwe – is een dochter van de voormalige Duitse Bondsprezident Gustav Heinemann. Zij studeerde eerst zes en een half jaar evangelische theologie, werd toen katholiek, maar ging vrolijk door met studeren, nu in de katholieke theologie; in 1954 promoveerde zij daarin magna cum laude. In 1970 werd zij hoogleraar in dat vak. In 1987 verloor zij haar leerstoel omdat zij de maagdelijke geboorte ontkende. Voor meer informatie over haar leven en werk, waaronder haar ‘zevenvoudig negatief credo’, kan ik u de Duitse Wikipedia-pagina over haar aanbevelen. Een bijzondere vrouw!

Als haar belangrijkste en succesvolste boek wordt de kritische geschiedschrijving *Eunuchen für das Himmelreich – Katholische Kirche und Sexualität* genoemd; waar dat over gaat, kunnen we ons wel voorstellen. In *Nein und Amen* heeft zij met haar scherpe pen van de Bijbel – hoofdzakelijk van het

Nieuwe Testament – en de geloofstradities op veel punten op overtuigende wijze Hackfleisch gemaakt. Zij ontkent daarin heel wat meer dan alleen de maagdelijke geboorte. Het geloof in God en de hoop op de hemel heeft zij echter – merkwaardigerwijze – niet verloren. Toch lijkt het boek mij meer dan veel andere boeken geschikt om iemand van zijn/haar geloof af te helpen. Op zijn minst van het geloof in de Bijbel als een serieuze kennisbron. De overtuigingskracht van het boek heeft er baat bij dat het niet door een theologische onbenul – zoals ik – en niet door een ‘verstokte’/‘rabiante’/‘militante’ (kies maar een woord) atheïst is geschreven.

Hoe **Ranke** denkt over het kerstverhaal in het Lucas-evangelie wordt al meteen duidelijk uit de titel van het tweede hoofdstuk “Das Weihnachtsmärchen des Lukas”. Zij schrijft dat de belangrijkste waarheid, die van de door Jezus verkondigde liefde Gods, door de evangeliën, de kerk en de traditie wordt begraven onder ‘Wunderkitsch und –rummel’. Zij wijst erop dat de evangeliën in de chronologische volgorde Marcus, Matteüs, Lucas en Johannes de jesusfiguur met sprookjesverhalen telkens wat meer vergoddelijkten. Zo’n sprookje is de maagdelijke geboorte, die nota bene door Paulus, de vroegst schrijvende auteur van het N.T., helemaal niet wordt vermeld. De onmogelijkheden en tegenstrijdig-heden in de evangeliën op het punt van Jezus’ geboorte zeggen genoeg over hun historische onbetrouwbaarheid, aldus Ranke.

Wat de reis van Jozef en Maria naar Bethlehem betreft, ook Ranke noemt het absurd dat de keizer bevel zou hebben gegeven tot een soort volksverhuizing met

het oog op een volkstelling.[3] Een grondige analyse van de door Josephus verstrekte gegevens doet haar concluderen dat de telling in het jaar 6 heeft plaatsgevonden. Josephus spreekt over een ‘vermogens-schatting’. De reis naar Bethlehem zou alleen zin gehad hebben als Jozef daar grond had bezeten. Opmerkelijk is nog dat de volkstelling betrekking had op Judea, waarin Bethlehem lag, en niet op Galilea, waarin Nazareth lag. Alle mannen met Judese voorouders, maar elders wonend, naar Judea laten komen, zou nergens op slaan. Als Jozefs voorouders al in Bethlehem gewoond hadden, was dat toch voor de Romeinen niet van belang.

Ranke besteedt ook nog uitvoerig aandacht aan de problemen die de beweerde reis opgeleverd zou hebben. Een aardig detail is dat Jeruzalem, dat veel ruimte voor pelgrims en toeristen te bieden had, maar 8 kilometer [4] van Bethlehem ligt, zodat het vinden van een kamer niet zo’n probleem had hoeven zijn. Zij stelt vast dat Lucas met zijn verhaal de geboorte in Bethlehem plausibel wilde maken maar juist door de feiten die hij aandraagt, wordt weersproken. Zo blijkt er ook het een en ander mis te zijn met Lucas’ datering van de aanvang van de activiteit van Jezus (Lucas 3:1-2); maar dat valt buiten het kerstverhaal en laat zich hier ook niet kort navertellen.

Waar besteedt Uta Ranke-Heinemann in haar boek verder nog aandacht aan? Onder meer aan: de maagdelijke geboorte, die ik al genoemd heb, de verkondiging daarvan, de engelen, de geslachtsregisters van Jozef, de wonderen van Jezus, het sprookje over Judas, de hemelvaart en de uitstorting van de heilige geest (Pinksteren), Petrus in Rome (niet!), de apocriefe boeken, de hel en de verlossing. Wilt u gesterkt worden in uw ongelooft? Dan kan ik u *Nein und Amen* aanbevelen.

[1] uit Wikipedia: Titus Flavius Josephus (Jeruzalem, 37 - Rome, ±100), oorspr. naam Josef ben Mattijahu, was een Romeins-Joodse geschiedschrijver en hagiograaf van priesterlijke en koninklijke afkomst.

https://nl.wikipedia.org/wiki/Flavius_Josephus - cite_note-2
Zijn twee belangrijkste werken waren Oude geschiedenis van de Joden (ca. 94 n.Chr.) en De Joodse oorlog (ca. 75 n.Chr.)

[2] Grond en gebouwen worden thans in het Nederlands recht niet meer onroerend goed maar onroerende zaken genoemd.

[3] Naast de belastingheffing noemt zij als doel van zo’n volkstelling nog registratie/keuring voor militaire doeleinden.

[4] Volgens actuele bronnen 10 km..

Overleven in een dictatuur

Thomas Spickmann

Tegenwoordig komt in steeds meer landen de democratie onder druk te staan doordat rechts-populistische politici aan de regering komen. Het meest recente voorbeeld is Brazilië, waar begin dit jaar Jair Bolsonaro als president geïnstalleerd is. Dit is beangstigend gezien zijn opvattingen en zijn voornemens. De kans op afglijden naar een nieuwe dictatuur is aanwezig; zware tijden lijken er voor de bevolking aan te komen. De vraag is hoe mensen het in een dergelijke periode kunnen volhouden. Ik wil in dit artikel het voorbeeld van twee bekende Duitsers naar voren schuiven die de tijd van het nationaalsocialisme wisten te overleven.

Als eerste **Konrad**

Adenauer. Hij werd in 1949 bondskanselier van West-Duitsland, hoewel hij toen al ouder dan 70 jaar was. Wat voor hem sprak, was dat hij geen aanhanger van Hitler was geweest en dat hij over politieke ervaring uit zijn tijd als Keulse burgemeester beschikte. Hij had de nieuwe grondwet mede uitgewerkt, zorgde voor een goede band met de westerse landen, voor integratie van zijn staat in de NAVO en maakte een begin aan Europese eenwording. Onvergetelijk is dat hij in 1955 de laatste 10.000 krijgsgevangenen uit de Sovjet Unie naar Duitsland wist terug te brengen. Dit maakte hem ongekend populair. In 1963 trad hij af en in 1967 overleed hij op 91-jarige leeftijd.

Adolf Hitler bracht in 1933 op bezoek aan Keulen om een toespraak te houden waarvoor aan een brug over de Rijn hakenkruisvlaggen opgehangen waren, die echter op verzoek van Adenauer, die toen nog burgemeester was, weer verwijderd werden. Dit laatste werd hem door de nationaalsocialisten zwaar aangerekend. Hij moest van zijn functie afstand doen en vluchtte richting zuidwesten naar het klooster Maria Laach waar hij zich, gescheiden van zijn familie, schuilhield. Later werd hij door de nieuwe machthebbers met rust gelaten zodat hij zich in de plaats Rhöndorf (in de buurt van Bonn) kon vestigen en in een vrijstaand huis de tijd kon doorbrengen. Hij werd wel continu geobserveerd.

In 1944 vond een mislukte aanslag op Hitler plaats; Adenauer werd van deelname verdacht, opgepakt en naar een verzamelplaats voor transport naar een vernietigingskamp gebracht. Hij wist echter (met hulp van iemand anders) te ontsnappen en kwam in het gebergte 'Westerwald' (halverwege tussen Keulen en Frankfurt) terecht. Helaas werd zijn toenmalige

echtgenote door de Gestapo gedwongen om de schuilplek te verraden. Voor enige tijd belandden zij allebei in de gevangenis; in 1945 kwam een einde aan de dictatuur. Adenauer werd vervolgens nog een keer burgemeester van Keulen, maar werd vanwege een meningsverschil met de Britse bezettingsmacht in 1946 weer afgezet.

Het tweede voorbeeld is

Willy Brandt. Als

burgemeester van West-Berlijn moest hij in 1961 de bouw van de muur meemaken, een gebeurtenis die iedereen raakte. Later werd hij de vierde bondskanselier van West-Duitsland. Zijn politiek betekende een keerpunt in de Koude Oorlog, maar was in eerste instantie uiterst omstreden. De DDR werd als staat erkend (grote taboebreuk) zodat het vervolgens gemakkelijker werd om daarheen te reizen, bijvoorbeeld voor familiebezoek. Geaccepteerd werd ook de grens met Polen die sinds 1945 langs de rivieren 'Oder' en 'Neiße' loopt; dit leidde tot verzet van mensen die tijdens en na de oorlog uit Silezië, Pommeren en Oost-Pruisen verdreven waren en niet meer terug mochten. Brandt stond voor verzoening met Oost-Europa. Zijn medewerker Egon Bahr voerde moeizame onderhandelingen in Moskou. Onvergetelijk is een tafereel tijdens een staatsbezoek in Warschau voor het monument voor de slachtoffers van de opstand in het Joodse getto dat onder de nationaalsocialistische bezetting had bestaan: het was de knieval van Willy Brandt die als bondskanselier op deze manier berouw toonde, hoewel hij niet tot deaders behoord had. In 1971 ontving hij de Nobelprijs voor de Vrede. Hij mocht tot zijn grote voldoening de val van de Berlijnse muur in 1989 en de Duitse eenwording in 1990 nog meemaken. In 1992 kwam hij te overlijden.

Brandt was zijn hele leven een overtuigd sociaal-democraat. In 1933 ontsnapte hij aan de nationaalsocialisten en vestigde zich in Scandinavië. Van daaruit wist hij aan zijn Duitse partijgenoten heimelijk hulp te bieden. Het was in principe volledig legitiem om te vluchten. Hij beschouwde het niet als een nationale plicht om zich door de nieuwe machthebbers te laten vermoorden of in de Tweede Wereldoorlog mee te vechten.

Volgens mij dient men t.b.v. het overleven in een dictatuur een aantal aandachtspunten in acht te nemen:

1. Laat je niet door de sfeer meesleuren. Blijf aan je idealen en opvattingen vasthouden voor zover deze voor een betere wereld geschikt zijn. Adenauer bijvoorbeeld

vond troost in zijn katholieke geloof, maar dit is voor overtuigde atheïsten en humanisten, die weten dat religies veel ellende veroorzaken, geen optie. Vergeet niet dat de machthebbers zich op een ideologie beroepen die op onwaarheden berust en zich daarom alleen door intense propaganda en grootschalige onderdrukking overeind kunnen houden. Dit lijkt op een stevig gebouw dat echter op een gegeven moment kan instorten zodra mensen wijzer worden.

2. Van vermeende positieve ontwikkelingen moet je niet onder de indruk raken omdat ze niet van duurzame aard zijn. Zo liep bijvoorbeeld na de machtsovername van Hitler de werkloosheid in Duitsland aanzienlijk terug, waardoor hij heel populair werd. Maar dit had ermee te maken dat hij veel arbeidskrachten voor de wapenproductie nodig had om zijn oorlog te kunnen voeren die hij al lang gepland had. Los daarvan werd aan grootschalige projecten begonnen, bijvoorbeeld aanleg van snelwegen, maar deze moesten met een torenhoge geheim gehouden staatsschuld gefinancierd worden. Nazi-Duitsland kon economisch alleen overleven door andere landen te overvallen en uit te buiten (waaronder Nederland).

3. Om zichzelf te beschermen kan het legitiem zijn om zich oppervlakkig aan te passen. Beperk je tot het hoogstnodige. Verraad bijvoorbeeld geen jou bekende dissidenten aan de politie.

4. Stel jezelf niet teveel aan de zijde van de machthebbers, tenminste als je niet gedwongen wordt. Het kan je op korte termijn voordelen opleveren. Maar na de val van de dictatuur kan het je je hele leven achtervolgen dat jij aan de verkeerde kant gestaan hebt. En de anderen kunnen wraak nemen. Denk bijvoorbeeld aan de Nederlandse 'moffenmeiden' die tijdens de bezetting relaties met Duitse soldaten hadden, maar na de bevrijding publiekelijk kaalgeschoren werden.

5. Het kan er in het algemeen best hopeloos uitzien. Een dictatuur lijkt voor de eeuwigheid gemaakt te zijn. De geschiedenis leert echter dat het tij op gegeven moment gekeerd kan worden, ook al is niet duidelijk wanneer het zo ver is. De periode van het nationaalsocialisme duurde maar 12 jaar en de Berlijnse muur stond ook maar 28 jaar. Blijft wel overeind dat het psychische leed van de overlevende slachtoffers nog lange tijd zal doorgaan. Een garantie dat je het einde van de dictatuur zult meemaken is er niet, maar geef de hoop niet op. Konrad Adenauer en Willy Brandt hadden in tegenstelling tot veel anderen geluk zodat zij na 1945 aan hun indrukwekkende loopbaan konden beginnen en voor vrede en politieke stabiliteit konden zorgen. Met deze twee heren kwam het goed, ook al was dit eerder niet te voorspellen geweest.

6. Er zijn altijd mensen die actief verzet bieden. Dit dient gewaardeerd te worden, maar is niet voor iedereen weggelegd omdat er lef voor nodig is. Als je ervoor kiest verzet te bieden, doe dit zo anoniem mogelijk en vergeet niet dat je niet alleen zelf een hoog risico loopt, maar dat dat ook voor je familie geldt. Je kunt op elk moment betrappt worden. Dit overkwam begin 1943 aan Hans en Sophie Scholl (leden van de verzetsgroep 'Weiße Rose') die hun acties met de dood moesten bekopen; hun nabestaanden kwamen vervolgens nog meer dan tevoren onder druk te staan. Adenauer bood daarentegen geen noemenswaardig verzet, maar gedroeg

zich nogal passief.

De 'Kniefall' van Willy Brandt, Warschau 1970

7. Sowieso heb je voor het bieden van verzet andere mensen nodig die je volledig kunt vertrouwen. In je ééntje kun je niets bereiken. Een dictatuur houdt zich overeind door tegenstanders uit elkaar te houden. Het principe luidt 'Divide et impera!', in het Nederlands 'Verdeel en overheers!' Daarnaast jagen de machthebbers mensen angst aan door verzet draconisch te straffen. Zelf zijn zij ook bang voor jouw afwijkende opvattingen omdat deze hun positie in gevaar kunnen brengen. Probeer dus de tegenpartij te begrijpen.

8. Lange tijd dacht men dat dissidenten tegenwoordig dictaturen gemakkelijker ten val kunnen brengen door met behulp van social media met elkaar contact op te nemen en hun gedachten snel te verspreiden. Maar realiseer je dat dit niet altijd een optie is. De digitalisering helpt ook de machthebbers om d.m.v. kunstmatige intelligentie tegenstanders op te sporen. In China is dit inmiddels ver gevorderd.

9. Zolang jij in een democratisch en vrij land leeft, moet je niet vergeten dat dit niet vanzelfsprekend is. Wees alert bij allerlei ontwikkelingen die dit bedreigen. De Duitse econoom Max Otte zei ooit (volgens mij niet als eerste): 'Wie in de democratie slaapt, wordt in de dictatuur wakker!' Steun bijvoorbeeld geen populistische tegen bepaalde bevolkingsgroepen haat zaaien en vervolgens, zodra zij aan de macht zijn, jou ook onderdrukken. Het principe is: 'Vandaag zij, morgen jij!'

Wij worden tegenwoordig met allerlei bedreigende ontwikkelingen en toestanden geconfronteerd. In het dagelijkse nieuws worden wij regelmatig pijnlijk eraan herinnerd in hoeveel landen democratie en vrijheid onder druk komen te staan, gedeeltelijk zelfs bij ons in Europa. Maar dit zijn alleen momentopnamen. Het kan de moeite waard zijn om vol te houden door op betere tijden te hopen. Dat is te zien aan de levensloop van Konrad Adenauer en Willy Brandt.

De godmachine

Jan Willem Nienhuys

Afgelopen zomer schreef de psycholoog James A. Alcock (1942), een der oprichters van wat tussen 1976 en 2006 het Committee for the Scientific Investigation of Claims of the Paranormal (CSICOP) heette, het omslagartikel voor het blad *Skeptical Inquirer*. Het was een uittreksel uit hoofdstuk 16 van zijn nieuwe boek [1] over geloof, waar heel wat meer in staat dan alleen religie. Het leidde tot een discussie in het januari/februarinummer van 2019 van hetzelfde tijdschrift.

Wat de oorzaken zijn van religieus geloof blijft fascineren. Meer in het bijzonder is het moeilijk te begrijpen waardoor enorme aantallen burgers van de VS het scheppingsverhaal in de Bijbel letterlijk nemen, inclusief het Zondvloedverhaal. Een dergelijk bizar geloof kan gerust op een lijn gesteld worden met geloof dat de aarde plat is. En voordat u denkt dat het in Nederland beter is gesteld dan in de VS: op de bijna even simpele vraag of de zon om de aarde of andersom draait, gaven in 2005 in Nederland nog meer mensen (31%) dan in Amerika (25%) het foute antwoord. Dat de rondgang om de zon zeker niet een maand kost, wist in Nederland maar 75%, idem dat mensen en dinosauriërs niet tegelijk geleefd hadden; op de bewering dat het binnenste van de aarde erg warm is, zei toen toch nog 10%: 'dat is fout' of 'dat weet ik niet'.

Oudere theorieën 'verklaren' religie, door te veronderstellen dat religie samenlevingen bij elkaar houdt. Maar nationalisme of op beperkter schaal loyaliteit aan de stam of een voetbalclub kan dat net zo goed. Daar heb je geen geloof in goden voor nodig. De moderne psychologie zoekt het in een andere hoek. Bepaalde hersenprocessen houden religie op gang, meent men daar.

Als ik het zeggen mag, dit lijkt me maar een deel van het verhaal. Het voelt aan alsof je het bestaan van auto's in alle vormen en maten en de alomtegenwoordigheid daarvan wilt verklaren uit de beginselen van wiel en verbrandingsmotor, of uit de menselijke reislust. Al die auto's komen uit fabrieken, en de eigenaars van die fabrieken weten precies hoe je goede auto's moet maken en wat het publiek wil en kan betalen. Zij maken die auto's niet uit menslievendheid, maar om er geld mee te verdienen.

Sinterklaas

Alcock somt de voornaamste bestanddelen op van de godmachine:

1. Magisch denken: dat ontspruit aan onze neiging om te makkelijk oorzakelijke verbanden te zien ook waar ze niet zijn.

2. Hetzelfde maar iets anders geformuleerd: de neiging om een levende, doelbewuste, of zelfs menselijke oorzaak achter gebeurtenissen te zoeken (in het Engels: *agency detection*). Dat leidt 'vanzelf' tot het idee van onzichtbare mensen als oorzaak van allerlei dingen die ons emotioneel aangrijpen. Alcock spreekt het niet uit in dit artikel, maar die neiging leidt net zo goed tot geloof in complottheorieën.

3. Theory of mind (TOM): dat is geen theorie zoals bijvoorbeeld de theorie van het elektromagnetisme maar er wordt het besef mee bedoeld dat anderen (voornamelijk mensen, maar ook dieren) ook denken.

Dus iemand met een functionerende TOM kan begrijpen waarom iemand anders bepaalde dingen doet of nalaat, waarom iemand blij of bang is. Bij autisten werkt de TOM niet goed. Volgens Alcock vergemakkelijkt een TOM het idee dat de geest iets is dat onafhankelijk van het lichaam functioneert en vervolgens dat geesten kunnen bestaan. Helemaal begrijpen doe ik dit niet, want de wetenschap dat levende mensen warm zijn, leidt toch niet tot het idee dat die warmte los van de mensen en los van materie kan bestaan?

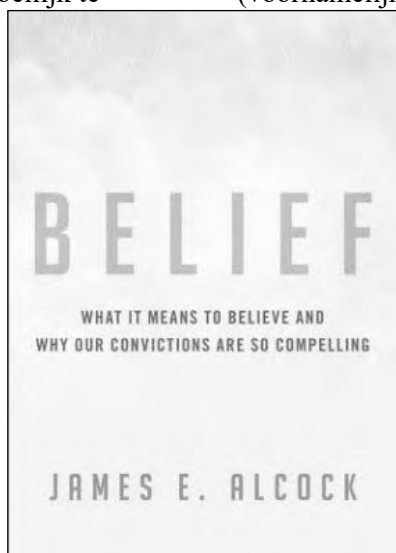
4. Weer hetzelfde in andere woorden: het inzicht dat veel zaken in de onmiddellijke omgeving een bepaald doel dienen. Dus een huis is een

beschutting tegen het weer, stoelen zijn om op te zitten, een lepel is om mee te eten en ogen zijn om mee te kijken. Dat klopt natuurlijk wonderwel voor veel zaken in de leefomgeving van kinderen en van mensen in een stedelijke omgeving, en dit besef kan makkelijk uitgebreid worden tot het idee dat alles een doel heeft en natuurlijk ook een mensachtige bedoeler.

5. De realiteit: normaal gesproken worden allerlei kinderlijke voorstellingen gecorrigeerd door een ontmoeting met de werkelijkheid. Dromen zijn bedrog en Sinterklaas bestaat niet [2]. Maar bij religieuze ideeën wordt deze confrontatie met de realiteit uitgeschakeld.

6. Onderwijs: religieuze ideeën zijn geen kinderlijke voorstellingen die opzettelijk ongecorrigeerd blijven, maar worden actief onderwezen.

7. Religieuze ideeën zijn vaak zo raar, dat ze daarom alleen al makkelijk onthouden worden. Het moet natuurlijk niet al te raar worden. Een onzichtbare mens is zo'n raar idee, maar het moet verder wel een mens blijven, dus een man of vrouw waarop de TOM zich kan richten, met emoties, en die kan zien wat je doet, die bepaalde dingen over je denkt enzovoorts. Volgens psychologen en antropologen gaat het om een bijzondere soort van raar zijn: als iets een eigenschap heeft die absoluut onmogelijk is voor een dergelijk iets: een onzichtbare mens, een sprekend dier, een levende

dode, een beeld dat naar je luistert, een amulet die beschermt tegen onheil. De vakterm is dat het om schending van de ontologie moet gaan.

8. Religie geeft antwoorden op vragen zoals: hoe is de wereld ontstaan? en: wat gebeurt er als we sterven? Hier slaat Alcock volgens mij de plank mis. Als mensen echt zo graag wilden weten hoe de wereld is ontstaan, zouden er niet zoveel Amerikaanse creationisten zijn. Het omstandige en gedetailleerde antwoord van de wetenschap is toch zoveel beter dan dat verhaaltje in de Bijbel? Wat mensen veel meer bezighoudt is de onzekerheid van het eigen bestaan en de vraag waarom er zoveel onrecht – goeden die het zwaar hebben, en boeven die het voor de wind gaat – in de wereld is. Beloning en straf in het hiernamaals of na een eindstrijd dan wel in een volgend leven zijn de religieuze

James E. Alcock

antwoorden op die vragen. De grotere bestaanonzekerheid in de VS is eerder een verklaring voor de kracht van religie daar, dan dat fundamentalistische gelovigen een brandend verlangen hebben om nu echt te weten hoe het zit met het universum en het leven en alles. Bestaanonzekerheid werkt religie in de hand, dat merkt **Alcock** trouwens ook op. Alcock onderscheidt wel zes manieren waarop

(persoonlijk) religieus geloof versterkt wordt. Die komen grotendeels neer op ervaringen dat God iets voor je doet, voor je zorgt of je vriend is, en zo angsten vermindert. Manier nummer zes is het aloude idee dat religie groepen mensen saamhoriger kan maken.

Ik ontkom niet aan de indruk dat in Alcocks beschrijving van deze machine onder ons schedeldak veel herhalingen zitten. Die machine kan beter begrepen worden als je begint met vast te stellen dat die eerst en vooral gericht is op andere mensen begrijpen. Daarom zien we zo makkelijk in veel gebeurtenissen een oorzaak die wel een mens moet zijn, een mens met eigen wensen en emoties en drijfveren. Dat de evolutie tal van levende wezens doelmatig heeft ingericht, is een bijkomstigheid die al die doelgerichte objecten om ons heen mooi aanvult. Diezelfde evolutie heeft ons trouwens voorzien van een stukje brein dat met grote snelheid en accuratesse menselijke gezichten herkent en een ander stukje brein dat aan de positie van iemands ogen meteen ziet waar die persoon naar kijkt.

Gruwelijke lesjes

Maar net zo min als een cursus over de werking van een verbrandingsmotor uitlegt waarom er zoveel, en zoveel verschillende, auto's rondrijden, verklaart de werking van de godmachine het bestaan en de alomtegenwoordigheid van religies. Bij punt 5 en 6 wordt wel aangestipt waardoor religie blijft bestaan. Godsdiensten blijven bestaan, denk ik, doordat hun scheppers en bedienaars hun uiterste best doen om met

emotionele middelen hun winkel open te houden. Ze maken daarbij uiteraard gebruik van punten 1 tot en met 8 en van nog veel meer: rituelen, charitatieve instellingen, mooie gebouwen, mooie muziek en andere kunst, heilige boeken, de verspreiding van nepnieuws in de vorm van wonderverhalen, bekrachtiging van allerlei reeds bestaand bijgeloof, het verlangen van veel mensen om ergens bij te horen en *last but not least* een goed georganiseerd bestuur van de organisatie, dat zo mogelijk ook politieke macht heeft.

Het geven van 'belangeloze' medische hulp of onderwijs wordt vaak gezien als pluspunt voor religie, hoewel zulke activiteiten zonder religie ook heel goed mogelijk zijn. Typisch pro-religie argument: de middeleeuwse kloosters hielden toch maar mooi de beschaving in stand. Zelden wordt daar bijgezegd dat de christelijke religie de antieke beschaving had vernietigd en dat die zonder de verzamelwoede van de moslims zelfs voor altijd verdwenen zou zijn geweest.

Veel mensen verlangen naar rechtvaardigheid. In plaats van te zorgen voor een rechtvaardige maatschappij en boeven te vangen, verspreiden religies het idee van postume beloning en vergelding, zonder overigens te verzuimen om afvalligen als het even kan zo gruwelijk mogelijke lesjes te leren, *pour encourager les autres*. [3] Tegelijk proberen ze de indruk te wekken alsof hun God heeft geopenbaard wat goed en slecht is, waarmee de atheïsten meteen in de hoek worden gezet als lieden die dat verschil niet erkennen en waardoor zelfs het woord goddeloos synoniem is voor gruwelijk en misdadig.

Voor heel veel kennis zijn we aangewezen op specialisten die nauwkeurig uitzoeken en opschrijven wat ze weten, en dit proces wordt nagebootst in de theologie om de evidente onzinnigheid van religieuze leerstellingen te verdoezelen. De leek denkt dan al vlug dat het wel net zoiets zal zijn als hogere wiskunde: wáár, maar zo ingewikkeld dat je ervoor door moet leren. De georganiseerde religies brengen al vele eeuwen in de praktijk dat als je een leugen maar vaak herhaalt, iedereen hem gelooft. Dat was heus geen nieuwe ontdekking van Goebbels.

Opiniepeilingen

In het januari/februari-nummer 2019 van *Skeptical Inquirer* reageerde Gregory S. Paul. Die is meer bekend als paleontoloog. Hij vond dat Alcock het had doen voorkomen alsof de godmachine automatisch tot religie leidt, en dat religie dus een fundamentele menselijke eigenschap zou zijn zoals taal, behoefte aan bezit en seks (dat laatste is natuurlijk ook een fundamentele behoefte van tal van andere levende wezens). Hij betoogde met veel statistieken dat in feite de traditionele religies in westerse landen en Japan tamelijk vlug aan het afbrokkelen zijn, zelfs in de VS.

Hij noemt eventjes China. Ik verbaas me er altijd over dat in zulke uiteenzettingen zelden wordt vermeld dat de Europeanen in de achttiende eeuw en eerder al versteld stonden over de ondergeschikte rol van de georganiseerde religie in China.

Toen de paus in 1705 Chinese katholieken wilde voorschrijven wat ze wel en niet mochten geloven, ontstak keizer Kangxi in woede: wat dacht die paus wel! Zo'n man die zo mogelijk nog dommer was dan

Keizer Kangxi

boeddhistische en taoïstische monniken (afgezien nog daarvan dat hij geen Chinees kende natuurlijk)! Waar bemoeide hij zich mee? En hij gooide vrijwel alle missionarissen het land uit. Sindsdien is de rol van georganiseerde religie daar alleen maar minder geworden. Het bestaan van een grote, rijke maatschappij zonder georganiseerde religie en zelfs zonder duidelijk begrip van een oppergod was zelfs een aanmoediging voor de gangmakers van de Verlichting.

Paul citeert voornamelijk opiniepeilingen over hoe vaak bepaalde religieuze ideeën worden geloofd. Hij beschouwt die als test voor de stelling 'religie wordt veroorzaakt door de godmachine onder het schedeldak' die hij daarmee poogt te weerleggen. In het artikel van Alcock was natuurlijk de rol van onderwijs onderbelicht. Dat religies tal van emotioneel aansprekende methodes gebruiken die helemaal niets te maken met hun leerstellingen, liet Alcock buiten beschouwing.

Alcock kon er makkelijk op wijzen dat Paul een stropop te lijf ging, en dan nog: met de uitslag van een opiniepeiling kun je helemaal niet bepalen of een mentaal verschijnsel wel of niet uitsluitend door een eigenaardigheid van de hersenen wordt veroorzaakt.

Als je met een opiniepeiling zou vaststellen dat 99% van de mensen denkt dat de aarde rond is, dan volgt daar helemaal niet uit dat de rondheid van de aarde bij

onze geboorte al bij onze geestelijke bagage zat. Hoewel: Alcock miskent hiermee het wezen van een test: alleen als de test mislukt (zoals in dit geval) is dat bewijs tegen de geteste hypothese. Als je bij het zoeken naar zwarte zwanen alleen maar witte zwanen vindt, is dat maar zwakke steun voor de bewering dat ze allemaal wit zijn, maar één zwarte zwaan ontkracht die bewering.

Noten

1. James E. Alcock, *Belief: What It Means to Believe and Why Our Convictions Are So Compelling*. Prometheus Books, Amherst, 2018. 638 pagina's.

2. Alcock heeft het natuurlijk over Santa Claus, de veramerikaniseerde Sinterklaas.

3. Voltaire verhaalt in *Candide* het waar gebeurde verhaal van hoe de Britse admiraal Byng werd geëxecuteerd wegens plichtsverzuim in een zeeslag tegen de Fransen in 1756, uiteraard als afschrikwekkend voorbeeld ('om de anderen aan te moedigen').

Ergerlijk

In hun drang de toenemende secularisatie in Nederland te duiden hoor je godgelovigen wel eens beweren dat Nederland niet minder maar anders religieus is geworden. Zelfs een groeiend aantal atheïsten zou zichzelf religieus noemen.

Het begrip 'religieus' wordt hierbij zover opgerekt dat de meerderheid van de Nederlandse bevolking toch weer religieus blijkt te zijn. Een ergerlijke voorstelling van zaken.

Wat minstens zo ergerlijk is het gegeven dat als iemand beweert géén godgelovige te zijn, theïsten daar altijd de draai aan geven dat hij dan niet in een god gelooft, een niet-gelovige is, en dus eigenlijk ook een soort van gelovige.

Dat is een valse voorstelling van zaken.

Een semantische drogreden zogezegd.

De theïst gelooft in een god. De atheïst doet dat niet: 'gelooven in'. Dat wil evenwel niet zeggen dat hij/zij dan niet gelooft.

Het 'niet' staat op geen enkele wijze in relatie tot 'gelooven in'. 'Gelooven in' maakt in dit verband geen deel uit van zijn/haar levensbeschouwing en wil daar dan ook niet mee geassocieerd worden.

Gerhard Elferink

God is genderneutraal

Over het paternalisme van de Nashville-verklaring

Bart Collard

In januari 2019 bleek dat ongeveer 250 Nederlandse christelijke mannen de Nederlandse vertaling van de Nashville-verklaring (<https://nashvilleverklaring.nl/wp-content/uploads/2019/01/Nashvilleverklaring-Nederlands-definitieve-versie-met-naschrift.pdf>) hebben ondertekend. Onder hen waren Kees van der Staaij, fractievoorzitter van de SGP in de Tweede Kamer, en Diederik van Dijk, Eerste Kamerlid van de SGP. Zij hopen hiermee *"de kerk van Christus te dienen en hiermee openlijk getuigenis [af te leggen] van de goede doeleinden die God heeft met de menselijke seksualiteit en die Hij in Zijn Woord heeft geopenbaard"*. Dat laatste is een interessante toevoeging. Kennelijk staat in de verklaring dus niets nieuws, want het woord van hun god is immers bekend. Wat staat er dan in de verklaring die zo ruimschoots is ondertekend?

Voorwoord

Allereerst zal ik kort het voorwoord bij de verklaring behandelen. De ondertekenaars zien dat *"de westerse cultuur in toenemende mate postchristelijk is geworden"* en nu *"op ingrijpende wijze een nieuwe invulling [geeft] aan wat het betekent mens te zijn"*.

Waar het de ondertekenaars bij deze verklaring om gaat, wordt al snel duidelijk. Het is hen opgevallen dat nogal wat mensen ontkennen dat een god hen heeft geschapen. De verklaring meldt: *"De seculiere geest van onze eeuw brengt een grote uitdaging mee voor de christelijke kerk"*. Wat is onder andere een gevolg daarvan? Dat de taboes op homoseksualiteit en transgender-zijn verdwijnen. En dat doet de heren (en volgens hen ook De Heer) pijn: *"Het is niet alleen dwaas maar ook hopeloos als we proberen onszelf te maken tot iets waarvoor God ons niet heeft geschapen"*. Oftewel, wie van geslacht wisselt is dwaas en hopeloos.

De artikelen van de verklaring

Nu zal kort worden ingegaan op de artikelen van de Nashville-verklaring. In artikel 1 stellen de ondertekenaars dat het huwelijk slechts kan plaatsvinden tussen één man en één vrouw (die ook in dat geslacht geboren zijn). Binnen dat huwelijk moeten seksuele handelingen plaatsvinden en het hoort niet ontbonden te kunnen worden. Het huwelijk wordt slechts gesloten als verbond voor god en is niet gewoon een menselijk contract. Oftewel: homoseksuelen, transseksuelen en atheïsten zouden niet moeten mogen trouwen. Daarnaast lijkt dit artikel op een voorzichtig pleidooi om verkrachting binnen het huwelijk uit te sluiten van strafbaarheid.

Volgens artikel 2 mag seksuele gemeenschap nooit plaatsvinden voor of buiten het huwelijk. God is tegen seksueel experimenteren, seks voor je getrouwd bent, seks met je scharrels, en al helemaal tegen *one-night-stands*. Geen Tinder of Grindr voor Van der Staaij dus.

Diederik van Dijk

Artikel 5 lijkt te stellen dat de verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke geslachtskenmerken er zijn zodat we ons kunnen voortplanten.

Pas echt interessant wordt het vanaf artikel 6: *"WIJ ONTKENNEN dat onduidelijkheden met betrekking tot het biologisch geslacht het iemand onmogelijk maken om een vruchtbaar leven te leiden in vreugdevolle gehoorzaamheid aan Christus"*. Wie niet duidelijk tot het ene geslacht behoort of wie ervaart een ander geslacht te hebben, moet simpelweg handelen naar het ware eigen geslacht. Artikel 7 stelt dat wie zichzelf bewust wil zien, of positioneert, als homoseksueel of transgender niet voldoet aan god's *"heilige bedoelingen"*.

Voor wie het allemaal nog niet duidelijk is citeer ik hier artikel 10:

"WIJ BEVESTIGEN dat het zondig is om homoseksuele onreinheid of transgenderisme goed te keuren. Wie deze wel goedkeurt wijkt fundamenteel af van de standvastigheid die van christenen verwacht mag worden en van het getuigenis waartoe zij geroepen zijn. WIJ ONTKENNEN dat de goedkeuring van homoseksuele onreinheid of transgenderisme een moreel neutrale zaak is, waarover getrouwe christenen onderling van mening mogen verschillen."

Homoseksuele onreinheid en transgenderisme zijn niet slechts zondig in zichzelf. Ook degene die dat goedkeurt is zondig. De ware christen moet die mening hebben. De discussie daarover mag niet gevoerd worden: wie deze opent is zondig. Verander het woord 'christen' door 'moslim' en de tekst had zo van aanhangers van IS, de Taliban of de Moslimbroederschap kunnen zijn geweest.

Maar wat moeten homoseksuelen of transgenders *dán* doen? Ook daarvoor hebben de ondertekenaars een oplossing. Volgens artikel 8 moeten homoseksuelen gewoon seks hebben met mensen van het andere geslacht; dan komt alles goed. Artikel 13 stelt dat transgenders moeten strijden tegen hun '*zelfverstaan*', dat ze moeten verloochenen.

In artikel 12 worden de poorten naar de hemel geopend voor de kerkelijke leiders die niet met hun tengels van kleine kindjes konden afblijven. Immers: "*WIJ ONTKENNEN dat de genade van God in Christus onvoldoende is om alle seksuele zonden te vergeven*". Zolang je het pad van De Heer maar weer gaat bewandelen maakt het allemaal niet uit wat je met kleine jongetjes hebt gedaan. God houdt ook van oud-praktiserende pedo's.

Kees van der Staaij (midden) in een parodie-video van Lucky TV

Naschrift

In het naschrift leggen de ondertekenaars nog eens uit dat ze niet tegen homoseksualiteit of twijfels over genderidentiteit zijn: "*Zij die bij zichzelf een homoseksuele gerichtheid herkennen of worstelen met hun geslachtelijkheid, mogen weten in de christelijke gemeente een volwaardige plaats te hebben*". Waarom dan toch die 'tolerantie' van de ondertekenaars? "*Ieder mens kent zondige verlangens*" en dit zijn dus de zondige verlangens van deze mensen. De oplossing is zelfverloochening; zo strijden deze mensen tegen hun zonden. Juist.

Discussie

Buiten het moreel verwerpen van het uitvoering geven aan homoseksualiteit of transseksualiteit, het hebben van seks voor het huwelijk, of *one-night-stands*, tonen de ondertekenaars van de verklaring zich ook anti-liberaal door te stellen: "We zijn niet van onszelf". Als ik niet van mezelf ben, dan ben ik iemands bezit. Een slaaf. Dan bepaal ik niet, maar heb ik te dulden. Oftewel, ik ben niet vrij. De Nashville-verklaring is paternalistisch. Daarnaast zijn pedofiele kerkelijke leiders die talloze kinderen seksueel hebben misbruikt gewoon welkom in de hemel, zolang ze die seksuele verlangens in het vervolg zullen onderdrukken. De Nashville-verklaring steunt onderdrukkers en veroordeelt hun slachtoffers. Het is daarom gevaarlijk

dat Nederlandse volksvertegenwoordigers deze verklaring hebben ondertekend. Schokkend is die ondertekening wellicht niet, omdat deze '*ware gelovigen*' het woord van god volgen. Ze voeren slechts Zijn Woord uit op aarde. En dat is precies wat de daders van bijvoorbeeld de terreuraanslagen op het World Trade Centre, Theo van Gogh, Charlie Hebdo en het Bataclan theater deden. Alleen toen heette God Allah en vond de rechtvaardiging plaats op basis van een andere fabeltjeskrant. De Nashville-verklaring moet krachtig worden veroordeeld. We moeten voorkomen dat deze paternalistische mensen met een seksuele obsessie - dat blijkt uit de Nashville-verklaring - de aanzet tot gewelddadigheden gaan geven.

Over de artikelen heb ik, ter afsluiting, één vraag aan de ondertekenaars van de Nashville-verklaring. Het fascineert me dat telkens over uw god wordt gesproken in de mannelijke vorm. U bevestigt in artikel 3 van uw verklaring "*dat God Adam en Eva, de eerste mensen, naar Zijn beeld heeft gemaakt*". Als Adam en Eva het evenbeeld van uw God zijn, wat zegt dat over uw God? God is zelf genderneutraal.

Democratische gezindheid

Onderwijsminister Arie Slob bereidt een wetsvoorstel voor dat scholen verplicht hun leerlingen op te voeden in o.a. 'democratie'. "Kinderen worden immers niet geboren met een democratisch gen": aldus Arie. Inderdaad. Volkomen gelijk. En ook niet met een godsdienstig of orangistisch gen. Godsdienst en orangisme is allemaal aangeleerd. Zullen de scholieren in de toekomst dan ook leren dat stemrecht alleen nog geen democratie maakt? Dat het daarvoor ook nodig is dat alle pré-democratische structuren uit de samenleving worden verwijderd. Zoiets als de monarchie bijvoorbeeld. Of het huidige ondemocratische bedrijfsleven. En dat hét kenmerk van democratie de onvoorwaardelijke gelijkwaardigheid van alle ingezetenen is. 'One man, one vote'. Dat je in een democratie dus geen koninklijke hoogheden, majesteiten, meerderen, bazen, en noem verder maar op, meer hebt! Zullen de scholieren dat allemaal gaan leren? Ik ben benieuwd.

Gerhard Elferink

Meer bedenkingen bij het kerstverhaal

Sterretjes zien in het heilige land

René van Elst

Elders in dit nummer heb ik geschreven over de recente Nationale Bijbelquiz van de EO en daar enkele ‘bedenkingen’ aan vastgeknoopt.

Die hadden vooral betrekking op de ‘reis naar Bethlehem’ in het bijbelse verhaal betreffende de geboorte van Jezus, het kerstverhaal dus. Na het schrijven daarvan kijk ik op <https://www.npostart.nl/jezus-van-nazareth/24-12-2018/> naar de eerste aflevering van een vierdelige EO-documentaire, die ook in december werd uitgezonden. De serie heet ‘Jezus van Nazareth’ en de titel van het eerste deel is ‘Jezus, hoe het allemaal begint’. Een titel, die, als ik hem hardop uitspreek, mij wat vreemd in de oren klinkt. Maar zou in deze documentaire een heel nieuw licht worden geworpen op het ‘kerstverhaal’?

We volgen presentator Kefah Allush in het ‘heilige land’. Hij zegt dat veel historici het erover eens zijn [1] dat Jezus echt bestaan heeft; dat hij een echt mens was, die een grote invloed heeft gehad op de wereldgeschiedenis, maar over wie we uit de Bijbel heel weinig te weten komen. Allush gaat daarom op zoek naar wie Jezus was en hoe diens dagelijkse leven er uitzag. Allush is in 1969 in Nabloes, midden tussen Nazareth en Jeruzalem, geboren. Hij groeide op in Vlaardingen, eerst ongelovig; toen hij tegen de dertig liep, bekeerde hij zich tot het christendom. In 2017 was hij de presentator van de EO-serie ‘Rot op met je religie’, waar onze auteur Floris van den Berg aan meegewerkt heeft.

De reis van Jozef en Maria naar Bethlehem, “met een ezel erbij”(!), “om een of andere administratieve reden”, is voor Allush geen punt van twijfel. Voor wie het concept van een reis niet duidelijk is, speelt hij die reis zelfs met kerststal-poppetjes na in het woestijnzand. Wel noemt hij dezelfde discrepanties tussen traditie en bijbeltekst, die in de quiz ter sprake kwamen: de bijbel heeft het niet over drie wijzen uit het Oosten, en niet over de geboorte in een stal. Wat die locatie betreft zegt hij dat de meeste historici nu denken [2] dat het ergens in een grot is gebeurd. De plaatselijke traditie zit ook op dat spoor; een grot, waarin Jezus geboren zou zijn, is ooit helemaal ingekapseld in de ‘Geboortekerk’, die druk door gelovigen wordt bezocht. [3]

Een ster als richtingwijzer

Het is al gauw duidelijk voor de kijker: een kritische zoektocht naar de ware Jezus is deze serie niet. Dat blijkt ook uit Allush’ volgende object: de Ster. Daar wil ik wat meer aandacht aan besteden. Volgens Matteüs 2:1-12 ging het zo: wijzen uit het Oosten zien in het Oosten de ster van de koning der Joden, die geboren is;

zij gaan naar Jeruzalem om te vragen waar hij is; Herodes hoort hiervan en vraagt de overpriesters en schriftgeleerden van het volk waar de Christus geboren zou worden; die antwoorden: in Bethlehem, want dat wordt voorspeld in Micha 5:1; Herodes laat de wijzen naar Bethlehem gaan om de zaak uit te zoeken; zij vertrekken en “zie, de ster die zij hadden gezien in het Oosten, ging hun voor, totdat zij kwam en stond boven de plaats, waar het kind was.”

Uta Ranke-Heinemann (zie mijn eerste ‘bedenkingen’ in dit nummer) besteedt in haar derde hoofdstuk, *Die Kindheitsmärchen des Matthäus*, enige aandacht aan de ster. Zij schrijft dat die zijn werk niet goed gedaan heeft; de ster had immers de wijzen in één keer naar Bethlehem kunnen leiden en dan had Herodes van niets geweten en was er geen sprake geweest van de kindermoord. En op de korte route van Jeruzalem naar Bethlehem was de ster helemaal niet nodig. Misschien om de precieze plek aan te wijzen? Maar hoe zou een ster dat kunnen doen?

Een sprookje waarvan beweerd wordt dat het waarheid is, moet toch ten minste enige logica of aansluiting met de realiteit bevatten. Door allerlei mensen is getracht een bevestiging van het verhaal te vinden via de sterrenkunde. De beroemde – zeer gelovige – astronoom Johannes Kepler (1571-

1630) heeft er al zijn hoofd over gebroken. Hij schreef in 1614 een fraai getiteld werk [4] over het ware tijdstip van de verkondiging van Maria’s zwangerschap. Hij stelde dat de wijzen in 7 v.C. een conjunctie (voor het oog maximaal dicht bij elkaar staan) van Jupiter en Saturnus zagen, dat Christus was verwekt tijdens enkele andere conjuncties in het voorjaar van 6 v.C. en dat de wijzen in februari 5 v.C. in Jeruzalem aankwamen, waarna zich weer een conjunctie van Jupiter en Saturnus voerde.

De conjunctietheorie, met variaties, heeft nog steeds aanhangers. In 2008 kwam het verhaal [5] dat Jezus op 17 juni van het jaar 2 v.C. moest zijn geboren; dat werd gekoppeld aan een conjunctie van Venus en Jupiter.

Je zou je kunnen afvragen hoe twee planeten, die voor het oog bij elkaar in de buurt staan, voor één ster konden worden aangezien. Zie daarover deze noot.[6] En hoe kan een ster je de richting wijzen? Een ster of planeet komt op, trekt zijn baantje langs de hemelkoepel en gaat onder; op welk moment staat hij in de juiste richting? En hoe zie je dat een ster “de ster van de koning der Joden” is? De laatstgenoemde bezwaren gelden ook als de ster een supernova zou zijn geweest (zie daarover mijn ‘toegift’).

Frank Thring als Herodes in de film *King of Kings* (1961)

Er zijn gelovigen die het astronomische verhaal – terecht – niet overtuigend vinden en er dan maar liever van uitgaan dat er sprake was van een richtingwijzend goddelijk licht, zoiets als waar Saulus door verblind werd [7]. Zo wordt een sprookje bevestigd met een ander sprookje. Dat is misschien wel de handigste oplossing, je bent dan af van veel gezeur...

Computer says –0001

Terug naar Kefah Allush: die gaat op bezoek bij een vooraanstaande Israëlische astronoom, Dr. Igal Patel, omdat hij het naadje van de kous wil weten. De geleerde wijst de ook wel gehoorde theorie dat de ‘ster’ een komeet zou zijn geweest, van de hand, omdat kometen destijds als voortekenen van iets slechts werden beschouwd. Dat is betwistbaar, maar vooruit. Patel ziet drie snel opeenvolgende conjuncties van Venus en Jupiter als verklaring. In een planetarium laat hij de sterrenhemel zien zoals die toen was. Over het jaartal wordt niets gezegd, maar op het scherm van de computer die de simulatie uitrekt, lees ik 17 jun –0001. Die jaartalnotatie spreekt mij aan, ik vind al lang dat wij net als in de rekenkunde zouden moeten spreken van positieve en negatieve getallen/jaartallen: thans is het (+)2019 en als Jezus ooit geboren is, was dat misschien in het jaar –6. Zo omzeilen we de voor/na Christus aanduiding. Maar Dr. Patel, die duidelijk het bovenvermelde verhaal uit 2008 onderschrijft – er zit een jaar verschil tussen, wat wellicht komt door het wel of niet tellen van het jaar 0 als een echt jaar – gaat ook weer voorbij aan het moeilijk te omzeilen gegeven dat Jezus vóór het jaar –4, toen Herodes overleed, geboren zou moeten zijn. Geloof en wetenschapsbeoefening schijnen samen te kunnen gaan, maar er komen niet altijd mooie kindjes van. Wat mij meeviel is dat Kefah Allush niet verheelde dat er meer verhalen uit de oudheid zijn waarin belangrijke gebeurtenissen, zoals geboortes van koningen, vooraf worden gegaan door een ster of iets dergelijks, waarmee hij de zaak toch wat relativeerde. Of bedoelde hij dat niet zo?

De verschillen tussen de evangeliën en allerlei inhoudelijke onmogelijkheden en ongerijmdheden zijn redenen genoeg om, instemmend met Frau Ranke, het kerstverhaal voor een sprookje te houden, ook indien werkelijk ‘in die dagen’ als hoofdpersoon een Joodse prediker genaamd Jeshoea ben Josef zou zijn geboren. Het ging de vertellers er om de mensheid te doen geloven in het voorspeld zijn en de goddelijkheid van dit personage. Het grootste christelijke wonder is dat zij daarin zo goed geslaagd zijn.

Arthur's Star (toegift)

Het bovenstaande schrijvend dacht ik aan een kort verhaal van de beroemde Engelse science fiction-schrijver Arthur C. Clarke (1917-2008), namelijk The

Star uit 1955. Een Jezuïet, de ik-figuur, is als astrofysicus aan boord van een ruimteschip op 3000 lichtjaar van de Aarde, op de terugweg van de Phoenix-nevel, die het resultaat is van een supernova. Hij worstelt met geloofsproblemen.

Op grote afstand van de uit de supernova resterende witte dwergster had de expeditie een planeet gevonden met daarop sporen van een indrukwekkende beschaving van op mensen lijkende wezens. Die hadden daar 6000 jaar eerder, alvorens ten onder te gaan, wetend van de komende supernova, al hun kennis en cultuurvoortbrengselen in een gigantische ondergrondse bergplaats opgeborgen in de hoop dat die ooit door andere wezens gevonden zou worden. Het was een tragedie die alle bemanningsleden diep ontroerde en die de Jezuïet deed twijfelen aan Gods goedheid. Maar nu is zijn geloof nog meer aan het wankelen omdat hij heeft kunnen vaststellen wanneer de nova heeft plaatsgevonden en wanneer het licht daarvan de Aarde heeft bereikt. Aan het slot is zijn vraag:

“O God, er waren zoveel sterren die u had kunnen gebruiken. Wat was de noodzaak om deze mensen aan het vuur over te leveren, opdat het teken van hun dood zou schijnen boven Bethlehem?”

U kunt het verhaal lezen op:

https://web.archive.org/web/20080718084442/http://lucis.net/stuff/clarke/star_clarke.html

[1 en 2] Dat ‘veel historici’ het erover eens zijn dat Jezus bestaan heeft, sluit niet uit dat er nog veel meer historici zijn die het over iets anders eens zijn. Ik ben zo vrij te betwijfelen dat ‘de meeste historici’ nu denken dat Jezus in een grot geboren is; de meeste historici houden zich helemaal niet met het kerstverhaal bezig.

[3] Een zekere Vic Stefanu heeft goede beelden van de Geboortekerk op Youtube gezet:

<https://www.youtube.com/watch?v=84qq2LtNarc>

[4] De vero anno quo aeternus dei filius humanam naturam in utero benedictae virginis Mariae assumpsit (Het werkelijke jaar waarin de eeuwige zoon van God de menselijke vorm aannam in de baarmoeder van de gezegende maagd Maria; zie https://reader.digitale-sammlungen.de/en/fs1/object/display/bsb11210624_00001.html)

[5] <https://www.telegraph.co.uk/topics/christmas/3687843/Jesus-was-born-in-June-astronomers-claim.html>

[6] Het gratis pc-programma Stellarium laat zien dat Jupiter en Venus op 17 juni van het jaar –1 héél dicht bij elkaar stonden (op het scherm vallen ze zelfs samen, zolang je niet inzoomt) en dus met het blote oog misschien inderdaad wel als één hemellicht te zien waren. Op die dag was de conjunctie vanuit Bagdad tussen ca. 19.00 uur en ca. 22.00 uur boven de westelijke horizon te zien – als er tenminste geen bewolking was. Dus globaal in de richting van het ‘heilige land’. Dat wil uiteraard niet zeggen dat dit de ‘ster’ was waar Matteüs over schrijft en nog minder dat het verschijnsel iets te maken had met de vermeende geboorte van een koning der Joden.

[7] <https://bible.org/article/star-bethlehem>

Zomaar wat vrije gedachten

Democratie, wat houdt dat in?

Gerhard Elferink

De Staatscommissie Remkes doet tal van voorstellen om de democratie beter te laten functioneren, en dan hoofdzakelijk in de zin van hoe het parlementaire stelsel aan te passen zodat alle burgers zich daarin vertegenwoordigd weten. Zoals de zaken er nu voorstaan heeft de doorsnee burger steeds minder te vertellen. Een politieke en industriële elite deelt, los gezongen van het merendeel van het electoraat, de lakens uit.

Maar wat houdt democratie nu eigenlijk in? Is dat eens in de zoveel tijd op een namenlijst een hokje rood kleuren voorafgaande aan de naam van een persoon die je amper kent en die jou beslist niet kent;

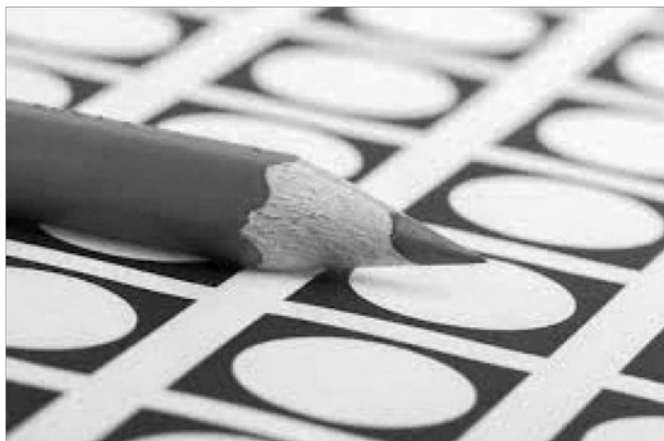
**Ware democratie
gaat uit van
de absolute
gelijkwaardigheid
van alle mensen.**

die op die lijst is gezet door personen die jou niets hebben gevraagd, zelfs als je lid bent van de desbetreffende politieke partij en die, na in een vertegenwoordigend

gremium zitting te hebben genomen, jou op geen enkele manier verantwoording schuldig is, noch dat jij de mogelijkheid hebt een corrigerende stem uit te brengen. Is dat democratie? Nee, een hokje rood kleuren maakt deel uit van een stemprocedure waaraan weliswaar alle stemgerechtigden kunnen deelnemen, maar daarmee nog geen democratie 'an sich' is.

En verder? Verder eigenlijk niets. Ja, je mag tot op zekere hoogte zeggen wat je wilt. Maar als niemand daar een boodschap aan hoeft te hebben, schiet je met die vrijheid van expressie niet veel op.

Ware democratie gaat uit van de absolute gelijkwaardigheid van alle mensen. In een ware democratie kent men dus geen majesteiten of hoogheden. En noem

verder die hele titulatuur maar op. Weg ermee!

De ware democratie kent ook geen bazen, al helemaal geen 'bovenbazen'.

Leidinggevend zijn ook in de ware democratie nodig, maar dan ingebed in het geheel van alle betrokkenen. De eersten onder hun gelijken.

In een ware democratie kent elke macht zijn tegenmacht.

Elke uitvoerende macht wordt begrensd door een

controleerende en corrigerende tegenmacht waarin alle betrokkenen een mate van zeggenschap hebben. En dat in de gehele samenleving.

In het bedrijfsleven. In allerlei instituten. In de vertegenwoordigende

lichamen. Kortom, overal!

Democratie is véél meer dan alleen maar een systeem om tot besluitvorming te komen.

Democratie is véél meer dan zo maar een begrip of modewoord dat naar eigen goeddunken overal als een etiket kan worden opgeplakt. Democratie is een attitude, een levenshouding.

Ze dient met het diepste wezen van een samenleving verweven te zijn. De hele samenleving moet er van doordrongen zijn.

Ik ben bang dat wij, voordat dit alles werkelijkheid wordt, nog heel wat Staatscommissies de revue hebben zien passeren.

**Democratie is
een levenshouding.
De hele
samenleving
moet er van
doordrongen zijn.**

Méér vrije gedachten van Gerhard Elferink vindt u verspreid in dit nummer.

DE AUTEURS VAN DIT NUMMER

(in de volgorde van hun bijdragen)

Sicco Polders (1966) is filosoof en (sinds 2018) redacteur van De Vrijdenker. Hij geeft colleges, onder meer voor de Universiteit van Amsterdam, op het gebied van ethiek en wetenschapsfilosofie. Hij is een bewonderaar van Montaigne, Kant, Schopenhauer en Nietzsche. In juni 2018 is zijn essaybundel *Met Montaigne in het achterhoofd* verschenen.

Jan Willem Nienhuys (Den Haag 1942) was universitair docent wiskunde (T.U. Eindhoven), is schrijver en vertaler en is secretaris van Skepsis en redacteur van Skepter.

Frans Couwenbergh (1933) is voormalig leraar Nederlands, thans schilder en portrettekenaar en humanosoof. Zie <http://www.franscouwenbergh.nl/>

Maarten Gorter (Amstelveen 1994) is student en redactielid van De Vrijdenker.

René van Elst (Amsterdam 1950) is gepensioneerd Human Resources-medewerker, heeft sociologie en (deels) rechten gestudeerd, was hoofd- en eindredacteur en opmaker van De Vrijdenker (2014-2018), thans eindredacteur; donateur van Skepsis.

Thomas Spickmann (1973) is constructeur en redacteur van De Vrijdenker.

Bart Collard (1988) is criminoloog. Hij schrijft over ecohumanistische onderwerpen. Momenteel werkt hij aan een proefschrift over terrorisme en religie aan de Universiteit Leiden.

Gerhard Elferink (Twente 1943) is voormalig farmaceut en oud-bestuurslid van De Vrije Gedachte

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur bereikbaar zijn.

- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
- Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
- A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
- Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
- Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
- Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
- Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
- Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
- Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
- Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen. Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel: het bevorderen van het vrijdenken. Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een plaatselijke of regionale kring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijegedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudo-wetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden